

Pagina 1
2 x Hoge Raad 7 juni 2013

Pagina 10
Beschouwing Hof
Den Bosch 20 januari 2013

Pagina 15
Klachtplicht art. 6:89 BW en letselschade

Pagina 18
Leergang Zwaar Letsel (ZL)

Pagina 22
Geslaagd voor MzL

Pagina 23
DeMediationRubriek

september 2013

Arbeidsrechtelijke
omkeringsregel ...

'Dubbele' jurisprudentie ...

Ook bruikbaar voor
letselschadepraktijk ...

Docenten en cursisten
aan het woord ...

Uitreiking certificaten ...

DMR 2013, 4

(Lansink/Ritsma) LJN BZ1721 en (SVB/Van de Wege) LJN BZ1717

Zorgplichtschending, arbeidsrechtelijke omkeringsregel en proportionele aansprakelijkheid nader belicht door de Hoge Raad

Op 7 juni 2013 heeft de Hoge Raad twee belangrijke arresten over aansprakelijkheid bij beroepsziekten gewezen¹. De uitspraken van de gerechtshoven worden gecasseerd, omdat te snel causaal verband tussen de beroepsziekte en het werk wordt aangenomen. Het Hof Leeuwarden geeft in de zaak Lansink/Ritsma bovendien blijk van een onjuist oordeel over de mogelijkheden om in dit soort zaken een proportionele benadering te kiezen en heeft te snel aangenomen dat sprake is van een zorgplichtschending van werkgever Lansink. Alle redenen dus om aandacht aan deze arresten te besteden.

Hieronder introduceren wij kort de feiten die aan beide zaken ten grondslag liggen. Vervolgens bespreken wij enige jurisprudentie over de zorgplichtschending bij beroepsziekten en de oordelen van het hof en de Hoge Raad in de zaak Lansink/Ritsma. Het belangrijkste onderdeel van beide uitspraken van de Hoge Raad ziet op de zogenoemde 'arbeidsrechtelijke omkeringsregel', die besloten ligt in art. 7:658 lid 2 BW: Wanneer een werknemer aantoont dat hij bij zijn werk is bloot gesteld aan voor zijn gezondheid gevaarlijke stoffen en aannemelijk maakt dat zijn gezond-

Mr. Chr.H. van Dijk
en mevrouw mr.
L. Veendrick
Kennedy Van der
Laan Advocaten

heidsklachten door die blootstelling kunnen zijn veroorzaakt, wordt causaal verband tussen klachten en blootstelling aangenomen, tenzij de werkgever bewijst dat hij die maatregelen heeft getroffen die redelijkerwijs nodig waren om de schade te voorkomen. Na bespreking van deze regel tot de te bespreken arresten, belichten wij uitvoerig de >

- > toepassing van deze ‘arbeidsrechtelijke omkeringsregel’ in Lansink/Ritsma en SVB/Van de Wege.
Als laatste besteden wij enige aandacht aan proportionele aansprakelijkheid en zetten wij uiteen waarom het oordeel van de hoven (ook) op dit punt onjuist is. Wij sluiten af met een aantal conclusies.

De feiten van beide zaken

Lansink/Ritsma handelt over werknemer Ritsma, die in 1976 in dienst trad als onderhoudsschilder bij Lansink. Voor zijn indiensttreding bij Lansink had Ritsma als vrachtwagenchauffeur en als schilder bij twee andere bedrijven gewerkt. In 2000 is bij Ritsma blaaskanker (urotheelkanker) en longkanker geconstateerd als gevolg waarvan hij komt te overlijden. Door de nabestaanden van Ritsma wordt een procedure gestart tegen Lansink. De nabestaanden van Ritsma betogen dat hij gedurende zijn dienstverband bij Lansink heeft gewerkt met producten die aromatische amines bevatten die in verband zijn gebracht met blaaskanker. Daarnaast zou Ritsma bij het afschuren van oude verflagen en het gebruik van verf-bijtmiddel geconfronteerd zijn geweest met situaties die een verhoogde kans op longkanker met zich brengen. Nu Lansink zou hebben nagelaten te voorkomen dat Ritsma met genoemde producten werkte en zou hebben verzuimd te zorgen voor adequate bescherming van hem, zou Lansink aansprakelijk zijn.

In SVB/Van de Wege werd de Sociale Verzekeringsbank door Van de Wege aansprakelijk gesteld. Als dossierbehandelaar had zij van juli 1994 tot mei 1995 werkzaamheden voor SVB verricht. Nadat haar huisarts een peesontsteking aan de binnenzijde van haar beide ellebogen constateerde, heeft Van de Wege zich op 4 mei 1995 ziek gemeld. Zij stelt zich in de door haar tegen haar oude werkgever aangespannen procedure op het standpunt dat zij lijdt aan RSI en dat deze is veroorzaakt door haar werkzaamheden.

De zorgplichtschending bij beroepsziekten

In de zaak van de schilder Ritsma tegen Lansink legt het hof de juiste maatstaven aan voor de beantwoording van de vraag of Lansink op grond van de op hem rustende zorgplicht die maatregelen heeft genomen die redelijkerwijze nodig waren om te voorkomen dat hij in de uitoefening van zijn werkzaamheden schade zou lijden. Die vraag moet worden beantwoord aan de hand van de in de betrokken periode geldende maatstaven². Als concrete maatstaven ontbreken moet de zorgplicht worden beantwoord aan de hand van de concrete omstandigheden van het geval³. Bij het vaststellen van de redelijkerwijs te nemen veiligheidsmaatregelen is uitgangspunt dat het gevaar waarvoor maatregelen genomen moeten worden wel kenbaar dient te zijn voor de werkgever⁴. Het gaat bij werkgeversaansprakelijkheid immers om een schuldansprakelijkheid. Niet in alle gevallen is deze kenbaarheid doorslaggevend. In zijn arrest Cijssouw/De Schelde heeft de Hoge Raad uitgemaakt dat, als een werkgever te kort is geschoten in haar verplichting om al die veiligheidsmaatregelen te nemen die waren vereist met het oog op haar

bekende gevaren en dit verzuim de kans op een ander haar niet bekend gevaar in aanmerkelijke mate heeft verhoogd, hij voor de daaruit voortvloeiende schade aansprakelijk is, ook al heeft die nalatigheid geleid tot de verwezenlijking van een haar toen niet bekend gevaar⁵. Dit is alleen anders als de werkgever aannemelijk maakt dat het nemen van de destijds vereiste veiligheidsmaatregelen de verwezenlijking van het haar niet bekende gevaar waarschijnlijk niet had kunnen voorkomen.

Dat het hof in Lansink/Ritsma bij haar beoordeling niet doorslaggevend acht dat het gevaar van kanker door blootstelling aan verf en oplosmiddelen voor Lansink niet kenbaar was en dat ook van belang is of Lansink met het oog op andere gevaren veiligheidsmaatregelen had moeten nemen is dus juist. In deze lijn stelt het hof vervolgens dat als Lansink maatregelen zou hebben getroffen ter voorkoming van kanker aanzienlijk zou hebben verkleind. Gelet op de door Ritsma aangehaalde vakliteratuur en Publicatieblad P139 van de Arbeidsinspectie komt het hof tot de conclusie dat Lansink rekening had moeten houden met “*de gevaren verbonden aan de blootstelling aan gevaarlijke stoffen.*”

Terecht wordt dit oordeel van het hof in cassatie afgestraft en slaagt de cassatieklacht van Lansink dat dit een “vaag en algemeen gevaar” is, dat ontoereikend is voor het oordeel dat Lansink haar zorgplicht heeft geschonden. Van belang hierbij is dat Lansink gedetailleerd verweer had gevoerd. Lansink had gesteld dat

- zij enkel werkte met verfproducten van gerenommeerde leveranciers, welke producten volstrekt alledaags waren en hooguit in beperkte mate stoffen bevatten die schadelijk kunnen zijn voor de gezondheid,
- de mate waarin die stoffen in de verfproducten waren verwerkt en de wijze waarop die producten door huis- en onderhoudsschilders als Ritsma werden gebruikt, destijds geen kenbare risico’s voor de gezondheid meebrachten, althans destijds geen aanleiding behoeften te zijn tot het nemen van verstrekkende maatregelen, en
- Ritsma gedurende zijn dienstverband met Lansink slechts in zeer geringe mate aan oplosmiddelen was blootgesteld en die blootstelling ruimschoots beneden de toen geldende maximale concentraties (de zogenoemde MAC-waarden) bleef.

Gelet op dit verweer heeft het hof volgens de Hoge Raad: “*nagelaten te vermelden welke zorgplicht Lansink naar zijn oordeel heeft geschonden en welke maatregelen zij had moeten nemen, of welke instructies zij had moeten geven, en het heeft aldus zijn oordeel onvoldoende gemotiveerd.*”

Door het hof is te snel aangenomen dat sprake is van een zorgplichtschending. Zoals eerder aangegeven heeft het hof daarnaast in deze zaak, net als in de SVB/Van de Wege-zaak, de arbeidsrechtelijke omkeringsregel te snel toepasbaar geacht. Voordat wij de arbeidsrechtelijke omkeringsregel in de beide arresten van 7 juni 2013 bespreken, zullen wij eerst de jurisprudentie behandelen die daaraan vooraf was gegaan.

De arbeidsrechtelijke omkeringsregel

Op grond van art. 7:658 BW is de werkgever kort gezegd aansprakelijk voor de schade die een werknemer in de uitoefening van zijn werkzaamheden lijdt, tenzij de werkgever aantoont dat hij aan zijn zorgplicht heeft voldaan. Volgens deze tekst lijkt dus eerst aan de beoordeling van de door de werkgever getroffen veiligheidsmaatregelen te worden toegekomen nadat de werknemer heeft bewezen dat hij schade heeft geleden in de uitoefening van de werkzaamheden en dat er causaal verband bestaat tussen deze schade en het door hem verrichtte werk. Zie ook het Bloemsma/Hattuma-arrest⁶, waarin de Hoge Raad in een zaak met een bedrijfsongeval overweegt dat een bewijsopdracht aangaande het voldoen aan de veiligheidsverplichtingen door de werkgever *“pas aan de orde kan komen indien vaststaat dat Bloemsma schade heeft geleden in de uitoefening van zijn werkzaamheden”*. Indien de werkgever ter onderbouwing van zijn verweer dat hij zijn veiligheidsverplichtingen is nagekomen voldoende concrete feitelijke gegevens aanvoert, zal van de werknemer overigens wel mogen worden verlangd dat hij zijn betwisting van dat verweer voldoende concreet motiveert

Probleem met het strikt vasthouden aan de volgorde van het tweede lid van art. 7:658 BW is dat mede op grond van de jurisprudentie nog een tweede omkeringsregel in dit lid ‘verscholen’ ligt: als de werkgever zijn veiligheidsverplichtingen heeft geschonden staat in beginsel het causaal verband tussen deze schending en de schade vast. Dat is dus nog een andere weg waarlangs het causaal verband tussen het werk en de beroepsziekte kan komen vast te staan, behoudens door de werkgever te leveren tegenbewijs. Deze weg zou echter worden afgesloten als aan de vraag of een veiligheidsverplichting is geschonden in het geheel niet toegekomen zou worden omdat de werknemer het vooral bij een beroepsziekte moeilijk te leveren bewijs dat deze is opgelopen ‘in de uitoefening van de werkzaamheden’ niet zou kunnen leveren. Dat zou afdoen aan de effectiviteit van de norm, waarbij voorts geldt dat de informatie die relevant is voor de beoordeling van de vraag of de norm is geschonden zich in het algemeen in het domein van de werkgever bevindt. Een sprekende casus om deze tweede omkeringsregel te illustreren leidde tot het al weer uit 1974 daterende arrest van de Hoge Raad van Windmill/Roelofsen⁸. Als werknemer Roelofsen een trap wil afdalen in het bedrijfsgebouw van Windmill blijft hij achter een drempeltje haken en verliest hij zijn evenwicht. Hij valt van de trap waaraan – in strijd met de veiligheidsvoorschriften – geen leuning zit. Roelofsen stelt dat hij door afwezigheid van de leuning zijn evenwicht niet kon herstellen en daardoor van de trap is gevallen. Windmill bestrijdt dit. Windmill moet van de rechter bewijzen dat een leuning het ongeval waarschijnlijk niet zou hebben voorkomen. Dat is terecht. Wanneer Roelofsen onverkort het bewijs van causaal verband had moeten leveren, zou het veiligheidsvoorschrift dat een leuning aan de trap moest zitten veel van zijn effectiviteit hebben verloren, omdat dit bewijs nauwelijks is te leveren. Omdat het aanwezig zijn van een leuning wettelijk was voorgeschreven ter voorkoming van ongevallen wordt

causaal verband tussen de schending en het ongeval door de rechter aangenomen. Er wordt dus een vermoeden van causaal verband aangenomen, waartegen de werkgever tegenbewijs kan leveren. Zoals bekend, is naderhand door de Hoge Raad een dergelijke omkeringsregel bij schending van verkeers- en veiligheidsverplichtingen ook buiten het terrein van de werkgeversaansprakelijkheid aangenomen⁹. Anders dan bij beroepsziekten speelt bij arbeidsongevallen het probleem dat de werknemer vaak grote moeite zal hebben om te bewijzen dat hij schade heeft opgelopen in de uitoefening van zijn werkzaamheden vrijwel niet. Het letsel ontstaat immers onmiddellijk als gevolg van de val van een ladder, het steken van een hand in een machine, en dergelijke. Bij beroepsziekten die door de jaren heen geleidelijk ontstaan ligt dit anders. Het is vaak lastig voor een werknemer om te bewijzen dat het chronische ziektebeeld waaraan hij lijdt, dat zich – in tegenstelling tot arbeidsongevallen – vaak na het verrichten van jarenlange werkzaamheden geleidelijk aan heeft ontwikkeld en dus niet op één moment is ontstaan, is veroorzaakt door de voor zijn werkgever verrichte werkzaamheden.

Om deze werknemers in hun mogelijke bewijsproblemen bij blootstelling aan gevaarlijke stoffen tegemoet te komen heeft de Hoge Raad in het Unilever/Dikmans-arrest de ‘arbeidsrechtelijke omkeringsregel’ verder uitgewerkt¹⁰. In de zaak die aan deze uitspraak ten grondslag lag, stelde Dikmans zich op het standpunt dat het chronische ziektebeeld waaraan hij leed was veroorzaakt door het werken met chemicaliën en oplosmiddelen. Door de rechtbank werd geoordeeld dat Dikmans te weinig had gesteld voor het bewijs dat zijn aandoeningen het gevolg waren van de werkomstandigheden bij Unilever. Dit oordeel vindt begrijpelijkerwijze geen genade bij de Hoge Raad. Dikmans had uitvoerig gemotiveerd gesteld dat hij een chronisch ziektebeeld had ontwikkeld door het omgaan met chemicaliën en oplosmiddelen die hij bij zijn werk diende te gebruiken. Dat zijn ziekte daardoor was veroorzaakt had hij onderbouwd met rapporten van medici en medische literatuur. Voorts had hij gesteld dat Unilever zijn zorgplicht niet was nagekomen, dat haar veiligheidsbeleid niet consistent was en dat zij haar personeel niet had ingelicht over de gevaren verbonden met de omgang van genoemde stoffen. Unilever had erkend dat genoemde stoffen in haar laboratorium thuishoorden. De rechtbank had in haar vonnis niets vastgesteld over de betwisting door Unilever van het door Dikmans gestelde. Gelet op het voorgaande, en omdat van een werkgever die op de voet van art. 7:658 lid 2 BW wordt aangesproken in het kader van de motivering van zijn betwisting van de stellingen van de werknemer mag worden gevergd dat hij in het algemeen de omstandigheden aangeeft die meer in zijn sfeer dan in die van de werknemer liggen, was het oordeel van de rechtbank dat Dikmans niet aan zijn stelplicht had voldaan onjuist. Ook breekt de Hoge Raad de staf over het oordeel van de rechtbank dat het eerst dan aan Unilever was om feiten te stellen waaruit valt af te leiden dat zij aan haar zorgplicht had voldaan wanneer Dikmans zou bewijzen dat zijn aandoeningen het gevolg zijn van zijn

> werk. “Dit oordeel miskent immers dat wanneer een werknemer bij zijn werk is blootgesteld aan voor de gezondheid gevaarlijke stoffen, het door de werknemer te bewijzen oorzakelijk verband aangenomen moet worden indien de werkgever heeft nagelaten de maatregelen te treffen die redelijkerwijs nodig zijn om te voorkomen dat de werknemer in de uitoefening van zijn werkzaamheden schade lijdt, en dat derhalve ook in zoverre op Unilever reeds thans de plicht rust nader aan te geven of en zo ja welke maatregelen zij in dit opzicht heeft getroffen.”; aldus de Hoge Raad.

Zoals Asser schrijft, voorkomt de Hoge Raad hiermee dat de rechter zich allereerst concentreert op de door de werknemer te stellen en te bewijzen causaliteit tussen zijn gezondheidsklachten en het werk en zijn vordering al op dit punt laat stranden, zonder daarbij te betrekken of de werkgever nalatig was in het treffen van maatregelen die nodig waren om de door de werknemer geleden schade te voorkomen¹¹. Door de koppeling tussen de causaliteitsvraag en de te nemen maatregelen te maken wordt bereikt dat ook de eventuele nalatigheid van de werkgever aan de orde komt. Als de nalatigheid van de werkgever vaststaat dan staat, behoudens tegenbewijs door de werkgever, de causaliteit met de schade ook vast. Op dit punt gaat het om de in het gewone aansprakelijkheidsrecht ook geldende omkeringsregel: als een norm is geschonden die strekt tot bescherming tegen een specifiek gevaar, en dat gevaar heeft zich nadien verwezenlijkt, dan wordt het *conditio sine qua non*-verband tussen normschending en verwezenlijking aangenomen behoudens door de wederpartij te leveren tegenbewijs¹².

De uitspraak in Unilever/Dikmans is bevredigend omdat op basis van wat Dikmans had aangevoerd en door Unilever nauwelijks was betwist er minst genomen sprake was van een vermoeden van causaal verband tussen zijn werk en zijn gezondheidsklachten.

Bij het volgende relevante arrest Havermans/Luyckx lag dit wezenlijk anders¹³. Havermans was door Luyckx aangenomen als koeltechnicus. Na drie jaren werd hij vrijwel volledig ingezet voor het vervaardigen van mallen waarin chocolademateriaal werd gegoten. Nadat hij voor zijn werk was uitgevallen stelde hij aan werk gerelateerde OPS te lijden. Op basis van een bij de rechtbank uitgebracht deskundigenrapport kwam het hof tot de conclusie dat niet kon worden aangenomen dat er verband bestond tussen de lichamelijke klachten van Havermans en de stoffen waarmee hij werkte. Met de door Havermans bepleite omkering van de bewijslast dat eerst Luyckx zou moeten bewijzen dat zij aan de op haar als werkgever rustende zorgplicht had voldaan gaat het hof niet mee. Daar kunnen wij mee instemmen. Anders dan bij Unilever/Dikmans bestond er nu juist geen vermoeden van causaal verband. Het is dan ook terecht dat de cassatieklacht van Havermans tegen dit oordeel van het hof strandt. De enkele omstandigheid dat een werknemer bij zijn werkzaamheden is blootgesteld aan voor de gezondheid gevaarlijke stoffen rechtvaardigt naar het oordeel van de Hoge Raad niet dat de arbeidsrechtelijke

omkeringsregel wordt toegepast. Hiervoor is nodig

- i) dat de werknemer stelt en zo nodig bewijst dat hij gedurende zijn werkzaamheden is blootgesteld aan voor de gezondheid gevaarlijke stoffen, en
- ii) dat hij stelt en zo nodig aannemelijk maakt dat hij lijdt aan een ziekte of gezondheidsklachten die door die blootstelling kunnen zijn veroorzaakt. Dat laatste heeft Havermans niet aannemelijk gemaakt.

Ten aanzien van eis (i) (de blootstelling aan voor de gezondheid gevaarlijke stoffen) is nog van belang dat de mogelijkheid van blootstelling aan gevaarlijke stoffen niet voldoende is. De Hoge Raad heeft dat uitgemaakt in het Erven Westrate/De Schelde-arrest van 26 januari 2001¹⁴.

Waar het in Unilever/Dikmans en Havermans/Luyckx nog ging om werknemers die in de uitoefening van hun werkzaamheden waren blootgesteld aan gevaarlijke stoffen en de bewijslastregel door de Hoge Raad in het arrest Unilever/Dikmans specifiek werd geformuleerd voor blootstelling aan gevaarlijke stoffen, ging het in het arrest Landskroon/BAM om een werknemer die stelde als gevolg van zijn werkzaamheden met lage rugklachten te kampen¹⁵. Omdat door deskundigen niet werd onderschreven dat de door Landskroon gestelde lage rugklachten een werkgerelateerde oorzaak hadden, was volgens de Hoge Raad geen plaats voor toepassing van de arbeidsrechtelijke omkeringsregel. Ook dit is naar onze mening een juist oordeel: op basis van de rapportage van de deskundigen was er minst genomen grote twijfel of de klachten werkgerelateerd waren. Dan past het niet een regel toe te passen die uitgaat van een vermoeden van verband tussen klachten en werk. Dat een leek geneigd is te denken dat rugklachten in de bouw, daar werkte Landskroon, wel zullen samenhangen met het werk, is onvoldoende om het oordeel van deskundigen opzij te zetten. In dit kader wijst Tjong Tjin Tai er terecht op dat arbeid nu eenmaal altijd risico's met zich meebrengt en ook tot normale slijtage van het lichaam leidt¹⁶. Dergelijke risico's en gevolgen kunnen niet zonder meer als schending van een zorgplicht worden aangemerkt. Voorts zijn lage rugklachten veel voorkomend in de samenleving zonder dat er enig verband is met werk.

Omdat de Hoge Raad het beroep van Landskroon op de arbeidsrechtelijke omkeringsregel niet reeds afdeed op de enkele grond dat gezondheidsklachten van Landskroon niet waren veroorzaakt door blootstelling aan gevaarlijke stoffen, is na dit arrest in de literatuur meermaals aangenomen dat de regel ook van toepassing is buiten blootstelling aan gevaarlijke stoffen¹⁷. Zoals uit de nu volgende bespreking van de arresten van 7 juni 2013 zal blijken, is dit juist.

De arbeidsrechtelijke omkeringsregel in het Lansink/Ritsma- en het SVB/Van de Wege-arrest

Zowel in Lansink/Ritsma als in het SVB/Van de Wege wordt een deskundige ingeschakeld om te beoordelen of de door Ritsma en Van de Wege gestelde gezondheidsklachten door de door hen verrichte werkzaamheden kunnen zijn veroorzaakt.

In Lansink/Ritsma rapporteren de deskundigen dat er een algemene kans van 17% bestaat dat de ziekte van Ritsma is veroorzaakt door zijn werkzaamheden (bij Lansink, dan wel daarvoor). Omdat er weinig bekend is over de concrete feiten en omstandigheden waaronder Ritsma zijn werkzaamheden heeft verricht, is deze kansberekening gebaseerd op gegevens van de verzamelgroep schilders in die tijd.

De kantonrechter is van oordeel dat, nu geen reële kans bestaat dat de blootstelling de ziekte van Ritsma heeft veroorzaakt, de drempel voor het kunnen aannemen van causaal verband niet wordt gehaald. Van het oordeel van de kantonrechter gaat Ritsma in hoger beroep. Het hof stelt voorop dat in de bewijslevering van het causale verband (in de zin van *condicio sine qua non*-verband) tussen de blootstelling en de gezondheidsschade drie fasen zijn te onderscheiden. De eerste fase is die waarin de werknemer dient te stellen en zo nodig te bewijzen dat hij aan gevaarlijke stoffen is blootgesteld en dat de gezondheidsklachten door de blootstelling kunnen zijn veroorzaakt. Pas wanneer de werknemer over deze drempel heen is, is het in de volgende fase aan de werkgever om te stellen en te bewijzen dat hij aan zijn zorgplicht heeft voldaan, bij gebreke waarvan het causaal verband in beginsel vaststaat. Dit geldt in beginsel omdat de werkgever in de derde fase nog kan stellen en zo nodig bewijzen dat geen sprake is van causaal verband tussen de blootstelling en de gezondheidsklachten.

Voor de eerste fase van bewijslevering is volgens het hof slechts vereist dat de eisende partij bewijst dat benadeelde bij zijn werk voor zijn werkgever aan gevaarlijke stoffen is blootgesteld en dat aannemelijk is dat de bij hem opgetreden kanker door (deze mate van) blootstelling kan zijn ontstaan. In die fase is volgens het hof van een ondergrens – al dan niet omschreven als een ‘een reële kans’ – geen sprake. Op grond van de deskundigenrapporten neemt het hof aan dat de blaaskanker (urotheelkanker) de primaire kanker bij benadeelde is geweest en dat deze blootstelling de blaaskanker kan hebben veroorzaakt, zodat aan fase 1 is voldaan. Aangezien het hof – zoals hiervoor aangegeven – ook meent dat sprake is van een zorgplichtschending van Lansink, staat naar zijn oordeel het causaal verband tussen de urotheelkanker en (de blootstelling aan gevaarlijke stoffen bij) de werkzaamheden vast, zodat de Lansink in beginsel aansprakelijk is voor de schade van Ritsma, tenzij hij tegenbewijs levert ten aanzien van het causale verband tussen de urotheelkanker en de blootstelling. Het hof merkt daarbij op dat voor dit tegenbewijs niet voldoende is dat Lansink zou bewijzen dat de kans dat de kanker een andere oorzaak dan de blootstelling heeft groot of zelfs veel groter is. De door de deskundigen vastgestelde kans van ‘slechts’ 17% – dat de ziekte van Ritsma is veroorzaakt door zijn werkzaamheden – voldoet volgens het hof dus niet als tegenbewijs. Het hof meent dat de arbeidsrechtelijke omkeringsregel een zuivere omkering van de bewijslast bewerkstelligt.

Alvorens in te gaan op het oordeel van de Hoge Raad in Lansink/Ritsma schetsen wij kort de situatie in SVB/Van de Wege waarin, zoals eerder aangegeven, eveneens een

deskundige was ingeschakeld om te beoordelen of de vastgestelde klachten van Van de Wege werkgerelateerd waren. Hier stelde de deskundige vast dat de arbeidsomstandigheden bij SVB als waarschijnlijke oorzaak, in de zin van 75%, kunnen worden aangemerkt voor de RSI-klachten van Van de Wege. Op basis van dit deskundigenbericht en de door het hof vastgestelde arbeidsomstandigheden bij SVB wordt ook in SVB/Van de Wege de arbeidsrechtelijke omkeringsregel door het hof toegepast.

In beide zaken wordt in cassatie met succes opgekomen tegen de toepasselijkheid van de arbeidsrechtelijke omkeringsregel. De Hoge Raad oordeelt in beide zaken: *“De hier bedoelde regel drukt het vermoeden uit dat de gezondheidsschade van de werknemer is veroorzaakt door de omstandigheden waarin deze zijn werkzaamheden heeft verricht. Dat vermoeden wordt gerechtvaardigd door hetgeen in het algemeen bekend is omtrent de ziekte en haar oorzaken, alsook door de schending door de werkgever van de veiligheidsnorm die beoogt een en ander te voorkomen. Gelet daarop is voor dit vermoeden geen plaats in het geval het verband tussen de gezondheidsschade en de arbeidsomstandigheden te onzeker of te onbepaald is.”* Het gaat bij deze regel dus om een door de werkgever te ontzenuwen vermoeden en niet om een zuivere omkering van de bewijslast.

In Lansink/Ritsma voegt de Hoge Raad hier nog expliciet aan toe dat het oordeel van het hof, dat voor het antwoord op de vraag of de gezondheidsklachten van de werknemer kunnen zijn veroorzaakt door de blootstelling aan gevaarlijke stoffen, rechtens geen ondergrens bestaat, in die zin dat de grootte van de kans daarvoor niet van belang is, blijk geeft van een onjuiste rechtsopvatting.

Deze oordelen zijn juist. Zoals ook blijkt uit de hiervoor besproken arresten van Unilever/Dikmans, Havermans/Luyckx en Landskroon/BAM, is bij het antwoord op de vraag of de arbeidsrechtelijke omkeringsregel moet worden toegepast steeds bepalend of een vermoeden bestaat dat de gezondheidsschade van de werknemer veroorzaakt is door de omstandigheden waarin hij werkte. Bij een te kleine kans is geen sprake van zo’n vermoeden, simpelweg omdat er klaarblijkelijk andere, veel waarschijnlijker oorzaken zijn voor de geleden gezondheidsschade. Daarom geldt voor toepasselijkheid van de genoemde regel natuurlijk een ondergrens. Over hoe hoog die ondergrens dient te liggen valt in abstracto niet zoveel te zeggen. Dat hangt af van de omstandigheden van het geval, waarbij volgens de Hoge Raad van belang is hetgeen in het algemeen bekend is omtrent de ziekte en haar oorzaken, alsook door de schending door de werkgever van de veiligheidsnorm die beoogt een en ander te voorkomen.

Relevant lijkt ons verder dat het oordeel van de in de zaak van Ritsma geraadpleegde deskundigen niet was gebaseerd op de concrete feiten en omstandigheden. Daarover was niet veel bekend. De deskundigen hadden bij hun oordeel een meer modelmatige benadering toegepast. Niet te snel mag dan worden uitgegaan van een *conditio sine qua non*-verband¹⁸.

> In SVB/Van de Wege voegt de Hoge Raad aan voornoemde overwegingen nog toe: *“In het licht van de onduidelijkheden omtrent de aard en oorzaken van RSI volstaat niet dat wordt aangesloten bij de zienswijze van een deskundige op grond van de enkele verwijzing naar diens “op kennis, ervaring en intuïtie gebaseerde schatting.”* Tegen de achtergrond van het uitvoerige verweer van SVB is dit eveneens een begrijpelijk oordeel. Tegen het de stelling van dat de werkomstandigheden de oorzaak van de klachten waren had SVB ingebracht dat

- algemeen aanvaard is dat RSI een zeer specifiek en diffuus fenomeen is,
- onzekerheid bestaat over het ontstaan van RSI en over de effectiviteit van maatregelen ter voorkoming daarvan,
- tot op heden ten aanzien van RSI binnen de medische wereld geen status quo is bereikt,
- het advies van de Gezondheidsraad van 27 november 2000 de vraag oproept of de stand van de wetenschap op het gebied van RSI de conclusie rechtvaardigt dat bepaalde arbeidsomstandigheden RSI-klachten kunnen veroorzaken,
- de op grond van groepsonderzoek gevonden relatie tussen werkomstandigheden en klachten van het bewegingsapparaat niet hoeft te betekenen dat er ook een oorzakelijk verband bestaat in het geval van een individuele patiënt,
- de onderzoeken op grond waarvan de RSI bij Van de Wege is geconstateerd dateren van jaren nadat zij haar werkzaamheden bij SVB had beëindigd,
- goeddeels onbekend is wat zij daarna heeft gedaan,
- Van de Wege toen een opleiding bij de Schrijversvakschool heeft gevolgd,
- atypisch is dat RSI-klachten in korte tijd ontstaan, uitermate heftig zijn en verergeren na het staken van de arbeid, terwijl dit bij Van de Wege wel het geval is geweest,
- de bevindingen ten aanzien van de klachten van Van de Wege inconsistent zijn,
- zij slechts zeer kort bij SVB werkzaam is geweest op de afdeling Remigratie, en
- Van de Wege een operatie in de hals heeft ondergaan toen zij zeven jaar oud was wegens een te korte halsspier, dat in de familie reumaklachten voorkomen en dat zij perfectionistisch van aard is (in de zin dat zij de neiging heeft zichzelf zwaar te belasten).

Bij een dergelijk uitvoerig verweer – dat tenminste twijfel zaait over de aard en oorzaken van RSI – past niet dat het hof zonder nadere motivering vasthoudt aan het deskundigenrapport en de arbeidsrechtelijke omkeringsregel gewoon toepast. Weliswaar geldt voor de rechter een beperkte motiveringsplicht voor zijn beslissing om de bevindingen van de door hem benoemde deskundige te volgen – meestal volstaat dat de motivering hem overtuigend voorkomt –, maar op onderbouwde kritiek zal hij moeten ingaan. In zijn arrest van 9 december 2011 overweegt de Hoge Raad daarover: *“(…) Wel dient hij [de rechter] bij de beantwoording van de vraag of hij de conclusies waartoe een deskundige in zijn rapport is gekomen in zijn*

*beslissing zal volgen, alle terzake door partijen aangevoerde feiten en omstandigheden in aanmerking te nemen en op basis van die aangevoerde stellingen in volle omvang te toetsen of aanleiding bestaat van de in het rapport geformuleerde conclusies af te wijken (...). Wel zal de rechter op specifieke bezwaren van partijen tegen de zienswijze van de door hem aangewezen deskundige moeten ingaan, als deze bezwaren een voldoende gemotiveerde betwisting inhouden van de juistheid van deze zienswijze”*¹⁹. Dat het hof niet is ingegaan op de gemotiveerde onderbouwing van SVB dat het werk niet de oorzaak was van de klachten staat wel vast.

Dat het beroep op de arbeidsrechtelijke omkeringsregel kan vallen of staan met de wijze van procederen, blijkt overigens ook uit Unilever/Dikmans, waar het beroep van Dikmans op de arbeidsrechtelijke omkeringsregel uiteindelijk onder meer succesvol was doordat de gemotiveerde stellingen van Dikmans door Unilever nauwelijks werden betwist. Om aan toepasselijkheid van de arbeidsrechtelijke omkeringsregel te ontkomen, zal de werkgever het gestelde causale verband tussen de vastgestelde klachten en de werkzaamheden onderbouwd moeten ontcrachten.

Voor zover na Landskroon/BAM nog onduidelijkheid bestond over de vraag of de arbeidsrechtelijke omkeringsregel, zoals door de Hoge Raad nader ingevuld voor gevaarlijke stoffen, ook kan worden toegepast buiten situaties waarin werknemers zijn blootgesteld aan voor de gezondheid gevaarlijke stoffen, heeft de Hoge Raad met zijn arresten van 7 juni 2013 duidelijk gemaakt dat dit inderdaad het geval is. Werd in Unilever/Dikmans immers nog gesproken van werknemers die worden blootgesteld aan voor de ‘gezondheid gevaarlijke stoffen’, in zijn arresten van 7 juni 2013 spreekt de Hoge Raad over voor de ‘gezondheid gevaarlijke omstandigheden’ als de arbeidsrechtelijke omkeringsregel wordt aangehaald. Daarnaast had de Hoge Raad, als hij de mening was toegedaan dat de arbeidsrechtelijke omkeringsregel beperkt moest blijven tot situaties waarin blootstelling aan gevaarlijke stoffen had plaatsgevonden, het beroep van Van de Wege (net als het beroep van Landskroon destijds) op de arbeidsrechtelijke omkeringsregel reeds op deze grond kunnen afdoen.

Alvorens af te ronden met een aantal conclusies zullen wij nog kort aandacht besteden aan de in Lansink/Ritsma en SVB/Van de Wege aan de orde komende proportionele aansprakelijkheid²⁰.

Proportionele aansprakelijkheid en het Lansink/Ritsma en het SVB/Van de Wege-arrest

Proportionele aansprakelijkheid kan een oplossing bieden in die uitzonderingsgevallen dat sprake is van blijvend onzeker causaal verband. Zoals bekend, werd op 31 maart 2006 door de Hoge Raad proportionele aansprakelijkheid aanvaard in Nefalit/Karamus²¹. Karamus had bij Nefalit gewerkt en was tijdens zijn werk onrechtmatig blootgesteld aan asbest. Tevens rookte hij fors. Hij kreeg longkanker die zowel door de asbestblootstelling als door het roken kon zijn veroorzaakt. Vaststellen waardoor de longkanker was

ontstaan was echter niet mogelijk. De door de rechter ingeschakelde deskundigen schatten de kans dat de longkanker was veroorzaakt door asbestblootstelling op 55%. Dat is het percentage waartoe Nefalit werd veroordeeld door de rechter. De Hoge Raad is in Nefalit/Karamus voorzichtig. Allereerst betreft hij bij zijn oordeel nadrukkelijk (1) de strekking van de onderhavige norm (het voorkomen van gezondheidsschade bij de werknemer); en (2) de aard van de normschending (werkgeversaansprakelijkheid).

De vraag of de Hoge Raad van oordeel is dat een proportionele aansprakelijkheid ook kan passen buiten de norm en normschending die in dit arrest speelden is dan nog onduidelijk, maar is later in de uitspraak van de Hoge Raad van 24 december 2010 in bevestigende zin beantwoord²². Wel moet het leerstuk volgens de Hoge Raad in dit laatste arrest met terughoudendheid en slechts in uitzonderingsgevallen worden toegepast omdat “toepassing daarvan de mogelijkheid in zich draagt dat iemand aansprakelijk wordt gehouden voor een schade die hij niet, of niet in de door de rechter aangenomen mate, heeft veroorzaakt.” Als de kans zeer klein is dat de schade door de fout is veroorzaakt, ligt het voorts voor de hand dat de rechter de vordering afwijst. Bij een zeer grote kans ligt het anderzijds voor de hand dat hij de vordering geheel toewijst. Wij voegen daar nog aan toe dat de rechter niet snel mag concluderen dat causaal verband tussen fout en schade niet kan worden achterhaald. Hij moet zich met partijen werkelijk inspannen om – zoals meestal het geval zal zijn – volgens de normale regels causaal verband vast te stellen. Als het causale verband in de hypothetische situatie zonder fout niet meer is te achterhalen zal hij zijn beslissing om het leerstuk van proportionele aansprakelijkheid toe te passen bij letselschade in het algemeen kunnen en ook moeten baseren op een deskundigenbericht. Ook past dan een uitgebreide motivering.

Relevant is verder dat de Hoge Raad in Nefalit/Karamus²³ aanvaardt dat de beperking van het eigen schuldverweer in art. 7:658 lid 2 BW niet aan een beroep op – om de bevoordingen van de Hoge Raad te gebruiken – “buiten de uitoefening van de werkzaamheden gelegen omstandigheden die aan de werknemer moeten worden toegerekend (zoals roken, genetische aanleg, veroudering of van buiten komende oorzaken)” in de weg staat. Om misverstand te voorkomen: deze overweging doet uiteraard niet af aan het feit dat de dader het slachtoffer moet nemen zoals hij is en dat een predispositie van de benadeelde voor rekening van de dader komt, tenzij de schade op enig moment ook zou zijn ontstaan bij het wegdenken van het ongeval. Dit is een ander probleem dan bij de proportionele aansprakelijkheid speelt. Bij proportionele aansprakelijkheid is immers niet duidelijk en kan ook niet duidelijk worden waardoor de schade is ontstaan. Bij in aanmerking te nemen predispositie gaat het erom dat het ongeval het luxerend moment is geweest van de schade, of de schade door de predispositie zwaarder uitvalt dan voor een normaal gezond mens het geval zou zijn geweest.

In Lansink/Ritsma, oordeelde het hof ten aanzien van proportionele aansprakelijkheid dat: “3.5.3. (...) Ten aanzien van de door Lansink aangevoerde omstandigheden – namelijk dat de kans dat de urotheelkanker een andere oorzaak heeft dan de blootstelling bij Lansink (aanmerkelijk) groter is dan de kans dat zij door die blootstelling is veroorzaakt (welke kans ongeveer 17% bedraagt), en de omstandigheid dat Ritsma in zijn vroegere functies als schilder en als vrachtwagenchauffeur ook is blootgesteld aan stoffen die de kanker kunnen hebben veroorzaakt – is het hof van oordeel dat deze niet aan Ritsma kunnen worden toegerekend en daarom niet tot vermindering van aansprakelijkheid van [eiseres] kunnen leiden.”

Gezien de uitspraak in Nefalit/Karamus verbaast het niet dat de Hoge Raad dit oordeel casseert: “4.3.2. (...) Onder een oorzaak die voor risico van de benadeelde zelf komt wordt in een geval als het onderhavige verstaan een buiten de uitoefening van de werkzaamheden gelegen omstandigheid die aan de werknemer moet worden toegerekend, zoals roken, genetische aanleg, veroudering of van buiten komende oorzaken. Die laatste drie omstandigheden kunnen de werknemer weliswaar niet worden verweten, maar komen in de verhouding tot de werkgever voor zijn risico (vgl. HR 31 maart 2006, rov. 3.13). Het hof heeft dit miskend.”

In SVB/Van de Wege had SVB ook een beroep gedaan op de regel uit het arrest Nefalit/Karamus. Zij beriep zich daarbij op het eerder besproken deskundigenoordeel dat de vastgestelde arbeidsomstandigheden bij SVB voor 75% als oorzaak van de schade aangemerkt konden worden. Dit impliceerde, aldus SVB, dat 25% voor rekening kwam van buiten de uitoefening van de werkzaamheden gelegen omstandigheden die voor rekening van Van de Wege komen en die de schade mede hebben veroorzaakt. SVB stelt in cassatie dat het hof dit heeft miskend. De Hoge Raad verwierpt dit beroep. Het hof heeft kennelijk geoordeeld dat de deskundige weliswaar een percentage van 75% noemt, maar heeft daaraan geen gevolgtrekking verbonden omtrent eventuele alternatieve oorzaken die in de risicosfeer van Van de Wege liggen en dat hetgeen SVB hier tegenover stelt onvoldoende gewicht in de schaal legt. Klaarblijkelijk is het hof, aldus de Hoge Raad, ervan uit gegaan dat het op de weg van SVB lag om, in het licht van de bevindingen van de deskundige, haar stellingen nader te onderbouwen. Dit oordeel doorstaat de toets der kritiek van de Hoge Raad.

Conclusies

Met SVB/Van de Wege is duidelijk dat de zogenoemde ‘arbeidsrechtelijke omkeringsregel’ zoals eerder geformuleerd bij blootstelling van gevaarlijk stoffen ook daarbuiten gelding heeft.

In zowel in SVB/Van de Wege als Lansink/Ritsma is echter wel een rem gezet op te snelle toepasselijkheid van de arbeidsrechtelijke omkeringsregel. De regel drukt (ook) naar het oordeel van de Hoge Raad het vermoeden uit dat de gezondheidsschade van de werknemer is veroorzaakt door de omstandigheden waarin deze zijn werkzaamheden

> heeft verricht. Dit vermoeden wordt gerechtvaardigd door wat in het algemeen bekend is omtrent de ziekte en haar oorzaken, alsook door de schending door de werkgever van de veiligheidsnorm die beoogt een en ander te voorkomen. De regel kan niet worden toegepast in gevallen waarin het causaal verband tussen de geleden gezondheidsschade en de uitoefening van de werkzaamheden te onzeker of te onbepaald is. Er geldt een zekere ondergrens die aan de hand van de omstandigheden van het geval zal moeten worden ingevuld. Een algemene kans van 17% is echter niet genoeg. In dat geval kan niet gezegd worden dat sprake is van een gerechtvaardigd vermoeden dat de gezondheidsschade is veroorzaakt door het werk.

De les uit SVB/Van de Wege laat (wederom) zien dat het van groot belang is om uitvoerig en gedetailleerd het eigen standpunt uiteen te zetten. Een andersluidend deskundigenrapport dat hier niet op ingaat mag de rechter dan niet zonder nadere motivering volgen. Doet hij dat toch dan maakt hij een fout. Iets soortgelijks gebeurt in Lansink/Ritsma met betrekking tot de door het hof aangenomen zorgplichtschending. Lansink motiveert uitvoerig waarom zij haar zorgplicht niet geschonden zou hebben. Het hof gaat hier niet of nauwelijks op in. Gezien ook haar overige zeer beperkte motivering dat sprake zou zijn van een zorgplichtschending is dat onjuist.

Proportionele aansprakelijkheid is, mits wordt voldaan aan de vereisten die gesteld zijn in Nefalit/Karamus, een mogelijkheid in letselschadezaken indien sprake is van een niet op te helderen onzeker causaal verband. In Lansink/Ritsma serveert het hof deze mogelijkheid ten onrechte af door te miskennen dat buiten de uitoefening van de werkzaamheden gelegen omstandigheden, zoals roken, genetische aanleg, veroudering of van buiten komende oorzaken, aan Ritsma moeten worden toegerekend. In SVB/Van de Wege onderbouwt SVB onvoldoende dat er ook buiten het werk voor risico van Van de Wege gelegen relevante omstandigheden zijn. Ook hier past dus aldus weer de opmerking dat het van het grootste belang is om een standpunt in rechte deugdelijk te onderbouwen.

¹ D Lansink/Ritsma, LJN BZ1721 en SVB/Van de Wege, LJN BZ1717.

² Vgl. HR 2 oktober 1998, LJN ZC2721.

³ Vgl. HR 11 november 2005, LJN AU3313.

⁴ HR 18 april 1997, NJ 1997, 510.

⁵ HR 25 juni 1993, NJ 1993, 686.

⁶ Vgl. HR 11 november 2011, LJN BR5223.

⁷ HR 4 mei 2001, NJ 2001, 377.

⁸ HR 21 juni 1974, NJ 1974, 453.

⁹ Zie voor medische aansprakelijkheid bijv. HR 23 november 2012, LJN BX7264.

¹⁰ HR 17 november 2000, NJ 2011, 596.

¹¹ Zie zijn noot in de NJ bij Unilever/Dikmans.

¹² Vgl. HR 29 november 2002, NJ 2004, 304.

¹³ Havermans/Luyckx, HR 23 juni 2006, NJ 2006, 354.

¹⁴ HR 26 januari 2001, NJ 2001, 597.

¹⁵ HR 9 januari 2009, NJ 2011, 252.

¹⁶ Zie zijn noot in de NJ onder Landskroon/BAM.

¹⁷ Zie Tjong Tjin Tai in zijn noot onder Landskroon/BAM en Vegter in haar noot onder de hof uitspraak die ten grondslag ligt aan het arrest van de Hoge Raad in SVB/Van de Wege, Hof Amsterdam, 19 april 2011, JAR 2011, 290.

¹⁸ Vgl. Spier randnummer 4.18 van zijn conclusie.

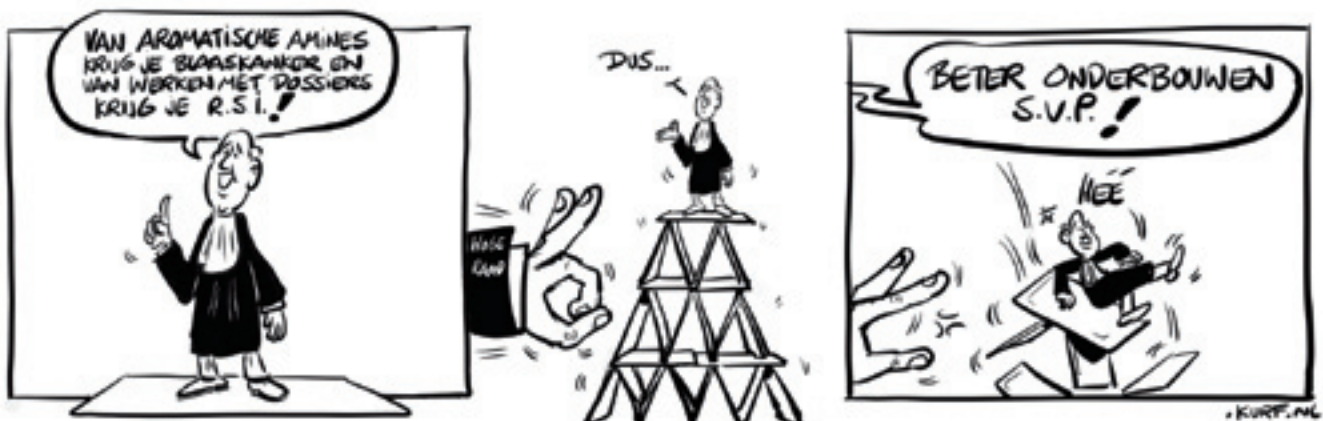
¹⁹ NJ 2011, 599, zie ook HR 3 mei 2013, JA 2013, 99.

²⁰ Voor een uitvoerige bespreking van dit leerstuk verwijzen wij naar Van Dijk 'Causale perikelen: het is moeilijk en zal moeilijk blijven', TVP 2013, afl. 3, p. 61-84).

²¹ HR 31 maart 2006, LJN AU6092.

²² Fortis/Bourgonje LJN BO1799, een niet letselschadezaak.

²³ In sommige jurisprudentie ook "Keramus" genoemd.

Zomer

Deelt u dat gevoel? Wanneer een zomer zo zomers is als die van 2013, is alles mooier. Blauwe luchten, fleurig flanerende mensen in zinderende zonnestrallen, er is in je hoofd gewoon geen ruimte voor narrigheid. Het snelkookherenpannetje van alledag, wordt een toverketeltje vol creatieve ruimte en bezinning. Niet voor niets bezong een band met de naam 'Brainbox' het jaren geleden al: *"Summertime, and the livin' is easy..."*

Zo'n zomerzondagmiddag vol met heerlijk helemaal niets, is plezierig om te delen met je dierbaren. Vanaf een plekje op het gras in het park zien wij op eenzelfde gezellige golflengte veel vrolijk volk passeren. Kinderen rennen achter een bal aan, tot een van hen over een laag hekje struikelt. Als het bloeden gedept en het huilen wat gedempt is, loopt een ballonnenverkoper op het manneke af. Een zwevend konijn wordt aan een touwtje om een niet-geschaafde vinger geknoopt. Het verdriet is nu geheel vergeten en het ventje kan alweer verder stappen. Zijn ogen gericht op het boven zijn hoofd zwevende knaagdier van kleurrijk aluminiumfolie. Moeder mag haar portemonnee in haar handtas houden. Zomaar een vriendelijke geste van de ballonnenman. Wel goed opletten bij het volgende hekje natuurlijk, de ballonnen blijven niet gratis vandaag.

*Over the Bridge of Sighs; To rest my eyes in shades of green
Under Dreaming Spires; To Itchycoo Park, that's where I've been
(...) It's all too beautiful ...*

Een agent wijst een verdwaalde toerist geduldig de weg. Twee onoplettende passanten botsen tegen elkaar op en verontschuldigen zich over en weer vriendelijk. Het is geen dag voor hommeles. Een suikerspinverkoopster spint gedienschtig haar roze wolken van zoete zomervreugd. Voor haar geen vrije dag, maar hard werken in een weliswaar kleurrijk, maar ook wat benauwd ogend hokje. "Hoe zit dat arbotechnisch?" vraagt een ongehoorzaam hersenscelletje in mijn brainbox zich een ultrakort momentje van beroepsdeformatie af. Het snoepgoed blijkt populair. Niet iedereen in de inmiddels lange rij blijft geduldig. Een dikke vader met rood hoofd, te warm gekleed voor de gelegenheid, trakteert zijn jengelende kroost. Alsof het een familiecode betreft, snauwen ze zonder uitzondering tegen de verkoopster. Het volgende gezin in de rij bejegtent 'the Cotton Candy lady' gelukkig een stuk vriendelijker en men trakteert elkaar over en weer gratis op een gulle glimlach. Fantaseren we dat nou, of is het echt zo, dat de gesponnen wolkenreuzen van deze kinderen een stuk groter zijn uitgepakt dan die van hun voorgangers?

Uit het speakertje van de popcornkraam klinkt inmiddels het volgende nummer van The Small Faces: *"Lazy Sunday afternoon, I've got no mind to worry, close my eyes and drift away ..."*

Na deze zomerse zondag volgt een zonnige maandag. Een bejaarde dame heeft mijn binnendienstcollega schriftelijk bedankt voor het feit dat haar ongevalgerelateerde ziektekosten zo netjes en snel zijn overgemaakt. Zij acht de zaak daarmee heel netjes en correct afgehandeld. "Wil jij toch maar even een huisbezoek afleggen, het ligt op je route", stelt mijn collega aan mij voor. Tijdens het nuttigen van een glas koel water in een keurig onderhouden grote tuin, blijkt dit een goede inschatting van mijn collega te zijn geweest. De schade als gevolg van een lelijke bovenbeenbreuk ligt voor een nog zeer kwieke en zelfstandige dame van 84 jaar oud, wel wat hoger dan de paar tientjes ziektekosten die voor haar eigen rekening kwamen. *"Och, maar hulp en zo lossen wij in deze contreien altijd onderling op, als goede burens meneer. En ik red mijzelf al wel weer hoor! Maar toch wel fijn dat jullie ook hulp willen bieden. En smartengeld, heb ik daar écht recht op?"* Jazeker, en niet alleen uw burens en vrienden hebben het recht op het bieden van goede ondersteuning mevrouw!

Ik besluit de terugweg binnendoor te rijden, ondanks de diverse wegversmallingen die de wegbeheerder daar heeft aangebracht met het doel om de snelheid te verminderen. Iedereen die dergelijke verkeerssituaties kent, of claims na aanrijdingen bij of in zo'n wegconstructie heeft behandeld, weet dat gek genoeg het omgekeerde vaak het geval is. Men zegt wel eens dat mensen veranderen zodra zij achter het stuur van een auto kruipen. Zou dat de verklaring zijn dat bijna alle tegenliggers geneigd zijn om bij het naderen van een kunstmatig aangebrachte wegversmalling juist gas te geven, om in een denkbeeldige race toch maar vooral niet het onderspit te delven? Met de zomer in mijn bol heb ik me voorgenomen om, ongeacht of ik toch wel zou winnen, met een vriendelijk handgebaar aan mijn tegenliggers voorrang te verlenen. Hebt u dat ook weleens gedaan? Beide weggebruikers komen dan sowieso ongeschonden thuis, en ook nog met een wederzijds goed gevoel. Zelden krijg je zoveel vriendelijke zwaai- en glimlachgroeten terug van volstrekt vreemde passanten. *"I'm just sittin' on the dock of the bay, Wastin' time ..."*, bevestigt Otis Redding vanuit de autoradio dat haastige speed nergens toe leidt.

Thuis nog even de kopij voor dit PIV Bulletin doorgenomen. Het zomerse gevoel in mij handhaaft zich als een stabiel hoge drukgebied. Er zijn vakinhoudelijk sterke bijdragen over werkgeversaansprakelijkheid, samenloop en klachtplicht, van vakmensen die de moeite hebben genomen om hun kennis en kunde te delen met hun vakgenoten. Ook mooie bijdragen over de vakopleidingen die al die mooie vakkennis op peil helpen houden.

Het 'allerzomerste' gevoel wordt gevoed door de casus uit DeMediationRubriek. *"Wel ja! Een huis! Waarom niet een vakantie op de Bahamas? Dat draagt ook bij aan een goed gevoel"* hoor ik in gedachten

een cynicus al sneren. Maar durf oog te hebben voor de geschetste rode draad, van een mooi streven naar het tot stand brengen van een (h)echte verbinding, dankzij het creëren van een veilige sfeer, met oog voor detail. De bereidheid om werkelijk naar elkaar te luisteren en de bereidheid tot kritische zelfreflectie. De durf om jezelf echt bloot te geven, de wil om te zoeken naar het verhaal achter het conflict. Het opbrengen van empathie en het tonen van betrokkenheid. Begrip krijgen voor de noden en behoeften, om dankzij een goede interactie tot beslechting van geschilpunten te geraken. De vakmensen, de *repeat players* schaderegelaars en advocaten, hadden in deze 13 jaar lang lopende casus de gehele bandbreedte aan goede en kwade kansenweging op alle denkbare causale schadeposten al wel in kaart gebracht en bediscussieerd. Het tijdens de mediation gebouwde huis is het equivalent van een wederzijds aanvaardbaar scenario binnen die goede en kwade kansenweging. In constructief overleg is een veilig dak gebouwd boven een te rechtvaardigen belang. Gefundeerd op de durf om de zaak eens langs een andere invalshoek te benaderen. Niet als conflict, maar als eendrachtig bereikte oplossing tussen aanvankelijk door de wet tot elkaar veroordeelde vreemden.

*As the sunrise comes down the doorway
And the snow white falls like rain down an alley
I'll be sending my light your way
You are the doorway, you are the door
(Spock's Beard: "The Doorway" + "The Kindness of Strangers")*

Een kritische beschouwing op Hof Den Bosch 20 januari 2013 (LJN BZ0396)

Samenloop van een garageverzekering en een autoverzekering voor een vervangende auto.

Mr. P. de Bont – Achmea/C. Visser
– Reaal schrijven dit artikel op
persoonlijke titel

Een WAM-verzekerde liet zijn auto repareren. Hij leende een auto bij de garage en veroorzaakte daarmee een ongeval. Een samenloopprobleem ontstond en de verzekeraars legden de zaak voor aan de rechter. De rechtbank oordeelde dat de garageverzekeraar volledige dekking moest bieden. De autoverzekeraar ging zonder succes in hoger beroep. Het Hof Den Bosch bevestigde het vonnis van de rechtbank. De garageverzekeraar kwam met de kleerscheuren vrij. Maar is dit terecht?

Dit arrest wijkt af van jurisprudentie zoals die is ontwikkeld door de Geschillencommissie Schadeverzekeraars (GCS). In dit artikel geven de schrijvers een beschouwing op het verschil tussen dit arrest van het Hof Den Bosch en de jurisprudentie van de GCS.

De feiten

De dekking bij de autoverzekeraar

Hoewel hij zelf eigenaar was liet de veroorzaker zijn Volkswagen door zijn vader verzekeren. De autoverzekeraar beroept zich op “verzwijging”. Mogelijk heeft de eigenaar van de auto bewust zijn vader ingeschakeld om een verzekering te verkrijgen. Uit de tekst van het arrest wordt dit niet duidelijk.

De Volkswagen ging kapot. De garage leende een vervangende auto, een Peugeot, aan de eigenaar van de Volkswagen. Die veroorzaakte daarmee een aanrijding met dodelijke afloop.

De autoverzekering voor de Volkswagen kende de volgende clause voor tijdelijke vervanging: “(...) Indien het motorrijtuig wegens reparatie- of revisiedoeleinden tijdelijk vervangen wordt door een naar type en prijsklasse gelijksoortig en niet aan een verzekerde toebehorend motorrijtuig, is ook dit vervangende motorrijtuig gedurende deze vervangings-termijn op dezelfde voorwaarden verzekerd als het motorrijtuig.” Deze bepaling sluit af met een zachte na-u-clausule, door de toevoeging: “voor zover geen beroep kan worden gedaan op een andere verzekering, al dan niet van oudere datum.” Daarnaast kenden de voorwaarden de volgende WAM-strik: “Mits hiervoor op het polisblad een afzonderlijke is verzekerd¹, geldt voor Wettelijke Aansprakelijkheid: Met voorbijgaan van hetgeen anders in de Algemene Voorwaarden of het bijbehorende polisblad mocht zijn bepaald, wordt deze verzekering geacht aan de voor of krachtens de Wet Aansprakelijkheidsverzekering Motorrijtuigen gestelde eisen te voldoen.”

De dekking bij de garageverzekeraar

De garageverzekering kende de volgende WAM-strik, die van toepassing was op auto's die de garage uitleent: "Met voorbijgaan van hetgeen anders in de Algemene Voorwaarden of het bijbehorende polisblad mocht zijn bepaald, wordt deze verzekering geacht aan de voor of krachtens de Wet Aansprakelijkheidsverzekering Motorrijtuigen gestelde eisen te voldoen."

De dekking voor een leenauto werd als volgt omschreven: "Verzekerd is de aansprakelijkheid voor schade, toegebracht met of door een aan verzekeringnemer toebehorend motorrijtuig, dat is verhuurd of ter beschikking is gesteld aan een cliënt, wiens eigen motorrijtuig gedurende dezelfde tijd ter behandeling aan de verzekeringnemer is toevertrouwd."

Daarnaast kende deze garageverzekering een harde na-u-clausule. De dekking voor de klant geldt niet: "indien blijkt dat de" voor de leenauto "gedekte aansprakelijkheid eveneens op (een) andere verzekering(en) is gedekt of daarop zou zijn gedekt indien" deze dekking "niet zou hebben bestaan."

Het hof

WAM-dekking

Het hof oordeelt dat voor het bestaan van een geldige WAM-dekking het niet van belang is dat de autoverzekeraar het kenteken van de vervangende auto niet aanmeldde. De aansprakelijkheidsdekking in combinatie met de

WAM-strik zijn voldoende voor het bestaan van een geldige WAM-dekking

Vervangende autoclausule

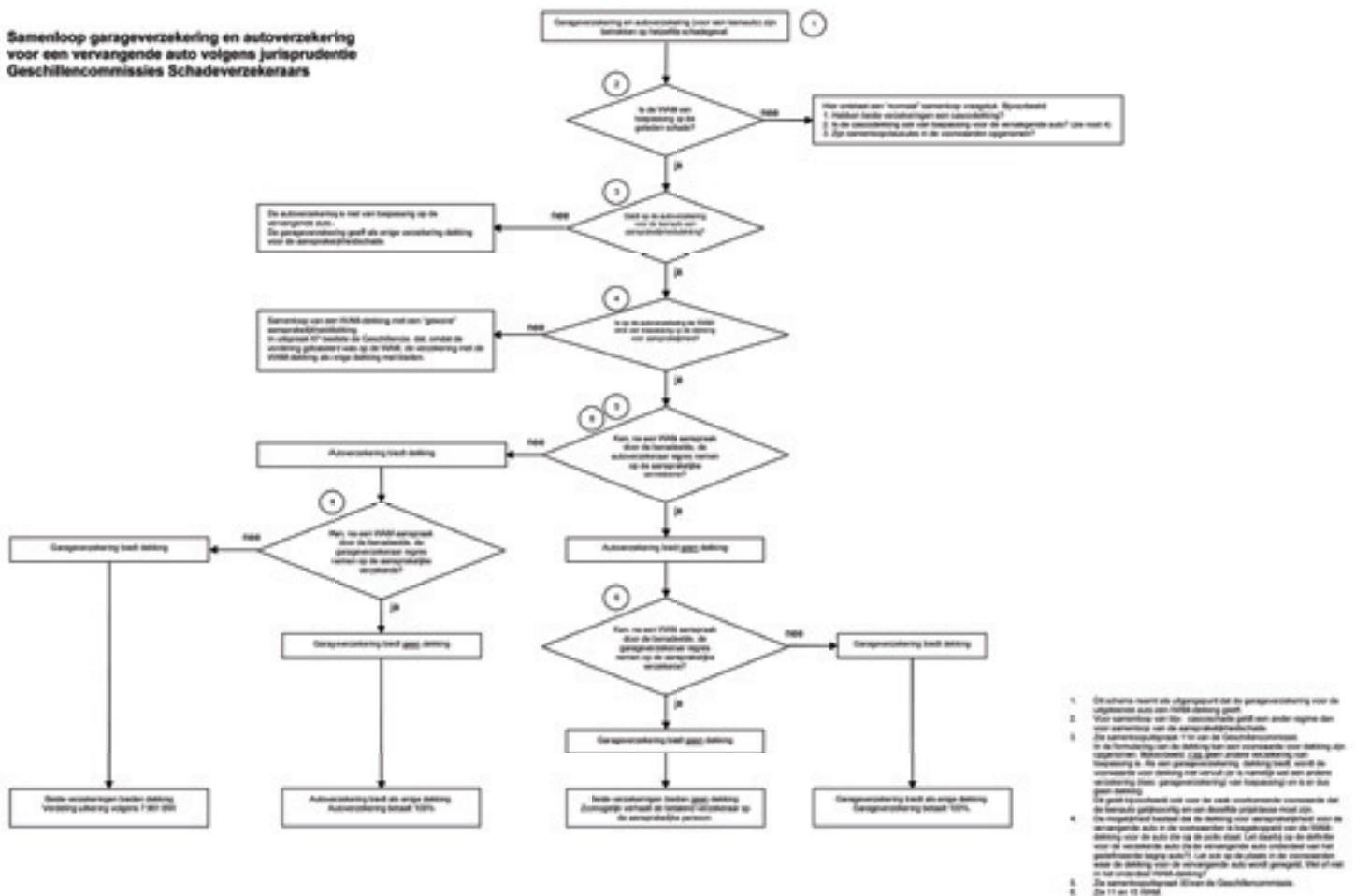
Er zijn wat schermutselingen over de vraag of de autoverzekering van toepassing is. De autoverzekeraar legt de vervangende autoclausule te beperkt uit. Het gaat erom dat de verzekerde zijn auto wegbracht in verband met reparatie. De dekking is niet beperkt tot de duur van de feitelijke reparatie zelf, maar geldt voor de hele periode van het lenen van de auto in verband met een eventuele reparatie. Een andere interpretatie zou tot ongewenste onduidelijkheid over de dekking leiden.

Na-u-clausules

Het hof concludeert dat sprake is van zuivere samenloop: twee WAM-verzekeringen die beide in beginsel dekking bieden voor de schade van de nabestaanden van het slachtoffer. De na-u-clausule van de garageverzekeraar is hard omdat de verzekering bij samenloop geheel moet worden weggedacht (de zogenoemde wegdenktournure). De na-u-clausule van de autoverzekeraar is zacht omdat deze clausule alleen de dekking binnen de verzekeringsovereenkomst uitsluit.

Op basis van de beide samenloopclausules beslist het hof dat de autoverzekering in beginsel [onderstreping PdB/

Samenloop garageverzekering en autoverzekering voor een vervangende auto volgens jurisprudentie Geschillencommissies Schadeverzekeraars

- > CV] gehouden is dekking te verlenen. Immers – aldus het hof – door de wegdenktournure moet de vraag welke verzekering dekking biedt, worden beoordeeld alsof zich geen samenloop voordoet. In die fictie (er bestaat geen andere verzekering) heeft de zachte samenloopclausule van de autoverzekering geen werking².

De autoverzekeraar voert aan dat niet alleen de samenloopclausules beoordeeld moeten worden, maar dat ook gekeken moet worden welke verzekering de sterkste dekkingsaanspraken heeft. Het hof moet dus onderzoeken of dit verweer het uitgangspunt – in beginsel moet de verzekering met de zachte samenloopclausule dekking bieden – doet omkeren.

Verzwijging

Het verweer van de autoverzekeraar met betrekking tot de sterkste dekkingsaanspraken komt op het volgende neer. De autoverzekeraar kan zijn verzekerde de uitsluitingsgrond van verzwijging tegenwerpen. De garageverzekeraar kan dat niet. Daarom heeft de verzekerde op de garageverzekering de sterkste dekkingsaanspraken.

Het hof weerlegt dit via het stelsel van art. 7:961 BW.

1. Een verweer kan wel worden ingeroepen tegen een regresnemend verzekeraar, die de plaats inneemt van de verzekerde tegen wie het verweer gericht is.
2. Een verweer kan niet worden ingeroepen tegen een verzekeraar die op basis van een zelfstandig recht regres neemt.

Het verhaalsrecht van de garageverzekeraar is – aldus het hof – een zelfstandig recht gegrond op art. 7:961 BW. Het verhaalsrecht is niet ontstaan door subrogatie, hoofdelijke verbondenheid of overgang van de vordering. Daarom leidt het verweer van de autoverzekeraar volgens het hof niet tot het doorbreken van het uitgangspunt dat de verzekering met de zachte samenloopclausule dekking moet bieden: 4.6.3 “Het standpunt van [de autoverzekeraar] komt erop neer dat zij de uitsluitingsgrond [lees: de verzwijging; toevoeging PdB/CV] die zij meent te kunnen inroepen tegen haar verzekerde redelijkerwijs ook kan inroepen tegen [de garageverzekeraar]. Het hof is van oordeel dat deze stelling niet opgaat. Indien de benadeelden, zijnde de nabestaanden van de heer [slachtoffer], [de autoverzekeraar] hadden aangesproken, had zij de schade aan hen moeten vergoeden. Een uitsluitingsgrond als door [de autoverzekeraar] bedoeld kan immers niet aan de benadeelden worden tegengeworpen. Gelet hierop kan [de autoverzekeraar] naar het oordeel van het hof de betreffende uitsluitingsgrond redelijkerwijs evenmin tegen [de garageverzekeraar] inroepen. Dit past naar het oordeel van het hof in het stelsel van artikel 7:961 BW. (...) Daarnaast overweegt het hof voorts nog als volgt. Het verhaalsrecht van [de garageverzekeraar] is een zelfstandig recht gegrond op artikel 7:961 BW. Het verhaalsrecht ontstaat als dus niet als gevolg van subrogatie, hoofdelijke verbondenheid of overgang van de vordering. Hieruit volgt dat [de autoverzekeraar] de verweermiddelen die zij kan aanwenden om een claim van haar verzekerden af te weren niet tevens kan inroepen tegen de regresnemende verzekeringsmaatschappij (...)”

Kern van kritiek

Het hof neemt als uitgangspunt voor haar beslissing, dat de harde samenloopclausule voorgaat en dat dus de verzekering met de zachte samenloopclausule dekking moet bieden. Daarmee ziet het hof over het hoofd dat op grond van art. 11 lid 1 WAM een na-u-clausule net zo min aan een benadeelde kan worden tegengeworpen als verzwijging. Art. 11 lid 1 WAM luidt als volgt: “Geen uit de wettelijke bepalingen omtrent de verzekeringsovereenkomst of uit deze overeenkomst zelf voortvloeiende nietigheid, verweer of verval kan door een verzekeraar aan een benadeelde worden tegengeworpen. (....)”

Een ander bezwaar is dat het hof de toepassing van de zinsnede in art. 7:961 lid 3 BW “naar evenredigheid van de bedragen waarvoor een ieder afzonderlijk kan worden aangesproken”³ uitsluitend benadert vanuit de positie van de verzekeraar (Kan een dekkingsverweer worden tegengeworpen?) en niet vanuit de positie van de verzekerde (Heb ik dekking?).

Bij samenloop van niet-WAM-verzekeringen passen de posities van verzekeraar en verzekerde een op een op elkaar. De vraag of een verweer aan een verzekerde kan worden tegengeworpen sluit naadloos aan op de vraag of een verzekerde dekking heeft. Echter, zodra het gaat over samenloop van WAM-verzekeringen, waarbij de positie van de benadeelde centraal staat, kunnen de posities van de verzekeraar en de verzekerde uit elkaar gaan lopen. Verweren die een verzekeraar normaliter tegen een verzekerde kan inroepen, kunnen als gevolg van de werking van de art. 11 en 15 WAM noch aan de benadeelde, noch aan de aansprakelijke verzekerde worden tegengeworpen. Ook hierbij ziet het hof de werking van met name art. 15 lid 1 WAM over het hoofd. Art. 15 lid 1 WAM luidt als volgt: “De verzekeraar die ingevolge deze wet de schade van een benadeelde geheel of ten dele vergoedt, ofschoon de aansprakelijkheid voor die schade niet door een met hem gesloten verzekering was gedekt, heeft voor het bedrag der schadevergoeding verhaal op de aansprakelijke persoon. Het bepaalde in de vorige zin geldt niet ten aanzien van de aansprakelijke persoon, die niet is de verzekeringsnemer, tenzij hij niet te goeder trouw mocht aannemen dat zijn aansprakelijkheid door een verzekering was gedekt.”

Als in deze casus aan de bestuurder/verzekerde de verzwijging kan worden tegengeworpen, dan is de omvang van zijn aanspraak op zijn eigen verzekeraar nihil.

Maar deze bestuurder heeft wel een aanspraak op de garageverzekeraar. Die kan hem namelijk een na-u-clausule niet tegenwerpen. Daaraan staat art. 15 lid 1 WAM in de weg. De bestuurder heeft een perfecte aanspraak op de garageverzekeraar. Dat is bepalend voor de bijdrage door de garageverzekeraar in het kader van art. 7:961 BW. Zoals gezegd, laat het hof na dit punt te behandelen.

Nader commentaar

De Geschillencommissie Schadeverzekeraars – althans haar voorgangster de Verbondscommissie Samenloop – heeft een zevental samenloopgeschillen tussen garage- en autoverzekeraars beslecht.

In dit verband zijn van belang de uitspraken 26 en 93. De uitspraak van het hof is geheel in lijn met uitspraak 26. Als is vastgesteld dat beide verzekeringen WAM-dekking verlenen, moet de verzekering met de zachte samenloopclausule dekking verlenen.

In uitspraak 93 doorbreekt de Geschillencommissie deze lijn. Als is vastgesteld dat beide verzekeringen WAM-dekking moeten verlenen, wordt voor de onderlinge draagplicht tussen verzekeraars beoordeeld of de aansprakelijke persoon, de verzekerde, uiteindelijk dekking heeft op de betreffende verzekeringen. Hier komen vooral de art. 11 en 15 jo 16 WAM om de hoek kijken.

Daarmee vervalt de beoordeling van de onderlinge weging van samenloopclausules en wordt de toepasselijkheid van een samenloopclausule meegenomen in de dekkingsvraag voor de verzekerde.

We lichten dit toe met de gegevens van deze casus.

Volgens art. 11 lid 1 WAM kan de garageverzekeraar de harde samenloopclausule niet aan de benadeelde tegenwerpen. Hij moet de schade aan de nabestaanden uitkeren. Art. 15 lid 1 WAM eerste zin biedt hem de mogelijkheid de uitkering te verhalen op de aansprakelijke verzekerde. Echter dit verhaalsrecht wordt belemmerd door lid 1 tweede zin. Regres gebaseerd op verweren of uitsluitingen, die de aansprakelijke persoon niet kende of waarop hij redelijkerwijs niet bedacht hoefde te zijn, kan niet op die aansprakelijke persoon worden uitgeoefend. Uiteindelijk is de aansprakelijkheid van die persoon dus “gewoon” gedekt.

Resteert nog de vraag of iemand die een auto te leen krijgt van zijn garage moet weten of deze redelijkerwijs bedacht moet zijn op het bestaan van een harde samenloopclausule. Naar ons oordeel is de gemiddelde Nederlander niet op de hoogte van het bestaan van samenloopclausules, laat staan de werking daarvan. Daarmee beantwoorden wij deze vraag met een volmondig nee. Dit betekent dat in deze casus de aansprakelijkheid van de bestuurder volledig gedekt is op de garageverzekering.

We doorlopen dezelfde gedachte-exercitie nu vanuit de positie van de autoverzekeraar.

Spreekt de nabestaanden de autoverzekeraar rechtsreeks aan, dan kan de autoverzekeraar hun noch een eventueel samenloopverweer, noch het verzwijgingverweer tegenwerpen. Hij zal de schade dus aan de nabestaanden moeten betalen.

Voor regres van de uitkering op de aansprakelijke bestuurder moeten de volgende twee vragen worden beantwoord:

1. Was die bestuurder op de hoogte of had hij op de hoogte moeten zijn van het bestaan van de samenloopclausule?
2. Was die bestuurder op de hoogte of had hij op de hoogte moeten zijn van de verzwijging?

Formeel is de bestuurder niet tevens de verzekeringnemer en dus ook niet op de hoogte van het bestaan van een samenloopclausule. Daarom gaan wij ervan uit dat de eerste vraag ook hier ontkennend moet worden beantwoord.

Ten aanzien van de verzwijging is het onduidelijk of de aansprakelijke bestuurder hiermee bekend was of had moeten zijn. De bestuurder is eigenaar van de auto, maar hij is niet de verzekeringnemer. Dat is zijn vader. Uit de casus blijkt niet of de verzwijging betrekking heeft op het verkrijgen van een verzekering, die de zoon zelf niet kon krijgen, of dat de verzwijging betrekking heeft op een omstandigheid die ligt in de persoon van de vader zelf.

In de eerste situatie weet de zoon dat hij de dekking ten onrechte heeft verkregen. Hij heeft immers zelf meegewerkt aan een constructie om de verzekeraar te misleiden. In dat geval is regres op hem wel mogelijk en heeft hij dus geen dekking op de autoverzekering.

Ligt de verzwijging in de persoon van de vader zelf, dan is het goed mogelijk dat de zoon hiervan niet op de hoogte was of hoefde te zijn. Dan is regres op hem niet mogelijk en is zijn aansprakelijkheid dus volledig gedekt op de autoverzekering.

Zou in deze casus de lijn van uitspraak 93 van de geschillencommissie zijn gevolgd, dan zou de uitkomst afhankelijk zijn geweest van de vraag of de verzwijging wel of niet aan de aansprakelijke bestuurder kan worden tegengeworpen.

- Kan de verzwijging worden tegengeworpen, dan is de garageverzekeraar de enige verzekeraar die de aansprakelijkheid van de bestuurder dekt.
- Kan de verzwijging niet worden tegengeworpen, dan dekken zowel de garageverzekeraar als de autoverzekeraar de aansprakelijkheid van de bestuurder. Iedere verzekeraar draagt dan bij naar rato van het bedrag waarvoor hij afzonderlijk aangesproken had kunnen worden. In deze casus is dat waarschijnlijk ieder 50%.

Juist deze benadering van de commissie past in het stelsel van art. 7:961 BW. De verdeling tussen verzekeraars vindt uiteindelijk immers plaats naar rato van de bedragen waarvoor ieder afzonderlijk door zijn verzekerde (de aansprakelijke bestuurder) kan worden aangesproken en niet naar rato van de bedragen waarvoor verzekeraars door benadeelden kunnen worden aangesproken. Met de keuze van het uitgangspunt dat de verzekering met de zachte samenloopclausule voorgaat, ziet het hof naar ons oordeel over het hoofd, dat een beroep op een samenloopclausule ook een dekkingsverweer is dat gericht is tegen de verzekeringnemer/verzekerde en dat dit verweer in essentie gelijkwaardig is aan ieder ander dekkingsverweer, zoals verzwijging. Daarmee toetst het hof de toepasselijkheid van de verzwijging wel, maar de toepasselijkheid van de samenloopclausules niet aan art. 11 WAM.

Het hof geeft als motivering dat maatgevend is of een verzekeraar een verweer kan tegenwerpen tegen de benadeelde en stelt dat dat in het stelsel van art. 7:961 BW past. Daarmee ziet het hof de aanspraken van de verzekerde als basis in dit artikel en de werking van art. 15 WAM over het hoofd, wat de motivering onjuist en onbegrijpelijk maakt. >

> *De forumkeuze van de verzekeraars*

Tot slot nog een opmerking over de weg naar de burgerlijke rechter die de beide verzekeraars hebben gekozen. Het verbaast ons dat verzekeraars de weg naar de burgerlijke rechter en niet die naar de Geschillencommissie Schadeverzekeraars hebben gekozen. Op het gebied van samenloop heeft de commissie inmiddels al meer dan 125 uitspraken gedaan. Daardoor is het voor de commissie mogelijk om vanuit haar deskundigheid een consequente en consistente jurisprudentielijn op het gebied van samenloop te ontwikkelen, wat de uniformiteit en duidelijkheid binnen de branche bevordert. De keuze voor een andere geschilbeslechter opent de mogelijkheid dat voor hetzelfde juridische vraagstuk “dubbele” jurisprudentie ontstaat. Dit arrest is daar een voorbeeld van. Naar ons oordeel een ongewenste situatie, die alleen maar leidt tot nog meer onduidelijkheid en geschillen. Daarnaast is geschilbeslechting door de Geschillencommissie vele malen sneller en goedkoper dan de weg naar de burgerlijke rechter.

Conclusies

- In het stelsel van art. 7:961 BW moet de vraag worden betrokken of de WAM van toepassing is.
- Is dat niet het geval, dan moet samenloop worden beoordeeld volgens de lijn van de aanspraken die een verzekeringnemer/verzekerde op de verzekeraar heeft. Daarbij worden samenloopclausules tegen elkaar afgewogen.
- Is de WAM wel van toepassing, dan moet samenloop worden beoordeeld volgens de lijn van de aanspraken die een benadeelde heeft tegenover de WAM-verzekeraar. Vervolgens moet worden beantwoord in hoeverre de WAM-verzekeraar regres kan nemen op de aansprakelijke persoon. Niet de onderlinge weging van samenloopclausules is dan doorslaggevend, maar de vraag of een samenloopclausule aan de aansprakelijke persoon, de verzekerde, kan worden tegengeworpen.
- Het hof heeft om een of andere reden in het stelsel van art. 7:961 BW de afslag via de WAM gemist. Daardoor leidt dit arrest tot een in onze ogen onjuiste uitkomst.
- Dit artikel laat zien, dat in een zuivere samenloop van verzekeringen de verzekeraar met de harde samenloopclausule onder invloed van de WAM de schade toch geheel of gedeeltelijk voor haar rekening moet nemen.
- De Geschillencommissie is bij uitstek het forum voor het beslechten van samenloopgeschillen.

¹ Een in onze ogen wat merkwaardige zinsnede. Wat moet worden verstaan onder “een afzonderlijke”? Uit de tekst van de uitspraak is niet te herleiden of dit daadwerkelijk de originele tekst is, of dat er sprake is van een verschrijving.

Wij achten het mogelijk dat bedoeld wordt, dat vermelding van een auto op het polisblad een voorwaarde is voor toepassing van de WAM-strik. Als deze zinsnede zo moet worden uitgelegd, dan leidt dat in deze casus tot de conclusie dat de autoverzekering voor de vervangende auto (die naar wij aannemen niet op het polisblad vermeld stond) een aansprakelijkheidsdekking niet zijnde WAM-dekking biedt. Die conclusie zou een andere wending geven aan de uitkomst van deze casus.

Omdat het hof concludeert dat de autoverzekering een geldige WAM-dekking voor de vervangende auto verleent, gaan wij er hier niet verder op in.

² HR 13 januari 2006, AU3715, NJ 2006, 282 behandeld door mr. O.P. van Tricht in *PIV-Bulletin* 2006, 3 “Samenloop en uitleg van voorwaarden. Zwarte pietenspel met WAM-verzekeraars.”

³ Art. 7:961 BW luidt als volgt:

1. Indien dezelfde schade door meer dan een verzekering wordt gedekt, kan de verzekerde met inachtneming van artikel 960 elke verzekeraar aanspreken. De verzekeraar is daarbij bevoegd de nakoming van zijn verplichting tot schadevergoeding op te schorten totdat de verzekerde de andere verzekeringen heeft genoemd.
2. Voor de toepassing van lid 1 wordt met schade die door een verzekering wordt gedekt gelijkgesteld schade die door de verzekeraar onverplicht wordt vergoed.
3. De verzekeraars hebben onderling verhaal opdat ieder zijn deel draagt, naar evenredigheid van de bedragen waarvoor een ieder afzonderlijk kan worden aangesproken. Verzekeraars hebben op gelijke voet onderling verhaal voor hun redelijke kosten tot het vaststellen van de schade, alsmede voor hun redelijke kosten van verweer in en buiten rechte. De verzekerde is jegens de verzekeraars afzonderlijk verplicht zich te onthouden van elke gedraging die ten koste van dezen afbreuk doet aan hun onderling verhaal.
4. De bij eenzelfde verzekering betrokken verzekeraars zijn niet verder aansprakelijk dan voor hun evenredig deel van hetgeen in totaal ten laste van die verzekering komt.

De klachtplicht van artikel 6:89 BW en letselschade

Mevrouw
mr. M.S.E.
van Beurden,
Van Benthem
& Keulen
advocaten

Wanneer een beroep van de schuldenaar op de klachtplicht van art. 6:89 BW slaagt, vervallen daarmee alle rechten van de schuldeiser ter zake van de gestelde tekortkoming. Gezien dit verstrekkende gevolg kan een beroep op deze klachtplicht zeker interessant zijn wanneer men wordt aangesproken tot het vergoeden van schade. Relevant is dan de vraag aan welke voorwaarden moet zijn voldaan voor een geslaagd beroep. De Hoge Raad heeft in februari 2013 (wederom) een aantal arresten gewezen over deze klachtplicht met betrekking tot beleggingsadviesrelaties. Hierin heeft de Hoge Raad de voorwaarden voor een succesvol beroep op de klachtplicht verder verduidelijkt¹. Over deze arresten is al veel gepubliceerd². In deze bijdrage behandel ik eerst de recent door de Hoge Raad gegeven (nadere) uitleg van art. 6:89 BW om vervolgens te verkennen of en in hoeverre de onderzoeks- en klachtplicht relevant kan zijn in letselschadezaken.

Art. 6:89 BW

De bepaling van art. 6:89 BW houdt in dat een schuldeiser op een gebrek in de prestatie geen beroep meer kan doen, indien hij niet binnen bekwame tijd nadat hij het gebrek heeft ontdekt of redelijkerwijs had moeten ontdekken, bij de schuldenaar ter zake heeft geprotesteerd.

Uit de wetsgeschiedenis volgt dat deze bepaling berust op de gedachte dat een schuldenaar erop moet kunnen rekenen dat de schuldeiser met bekwame spoed onderzoekt of de prestatie aan de verbintenis beantwoordt en dat deze, indien dit niet het geval blijkt te zijn, dit, eveneens met spoed, aan de schuldenaar meedeelt. Hoeveel tijd de schuldeiser voor een en ander ten dienste staat, moet naar de aard van de overeenkomst en de gebruiken worden beoordeeld³.

Hoge Raad 8 februari 2013

De Hoge Raad heeft in zijn op 8 februari 2013 gewezen arresten de reikwijdte en achtergrond van art. 6:89 BW (nogmaals) aangegeven en hij heeft de voorwaarden voor een geslaagd beroep op de klachtplicht verduidelijkt⁴. Hoewel deze arresten betrekking hebben op de bijzondere zorgplicht van de bank jegens cliënten bij een beleggingsadviesrelatie, zien de overwegingen van de Hoge Raad ten aanzien van art. 6:89 BW op de klacht- en onderzoekspllicht in het algemeen. Deze overwegingen zijn derhalve ook relevant voor andere verbintenissen.

Art. 7:23 BW

De Hoge Raad verwijst allereerst naar art. 7:23 BW, dat dezelfde ratio kent als art. 6:89 BW en daarmee van betekenis is voor de uitleg van art. 6:89 BW. Art. 7:23 BW, dat betrekking heeft op de koopovereenkomst, beschermt de verkoper tegen te late en daardoor moeilijk te betwisten klachten, door voor de koper een korte termijn voor te schrijven om over het niet beantwoorden van de zaak aan de overeenkomst te klagen⁵.

De Hoge Raad heeft in eerdere arresten al uiteengezet aan welke voorwaarden moet zijn voldaan voor een geslaagd beroep op art. 7:23 BW⁶.

Zo dient de koper ter beantwoording van de vraag of de hem afgeleverde zaak aan de overeenkomst beantwoordt het in de gegeven omstandigheden redelijkerwijs van hem te verwachten onderzoek te verrichten. Het hangt van de aard van de gekochte zaak af wat de koper kan en moet doen om een eventueel gebrek op het spoor te komen. De lengte van deze onderzoekstermijn is afhankelijk van de omstandigheden van het geval, waarbij onder meer van belang zijn de aard en waarneembaarheid van het gebrek, de wijze waarop dit aan het licht treedt en de deskundigheid van de koper. Een onderzoek door een deskundige kan noodzakelijk zijn. De vereiste mate van voortvarendheid wat betreft de onderzoeksplicht hangt af van de ingewikkeldheid van het onderzoek.

Vervolgens dient de koper binnen bekwame tijd nadat hij heeft ontdekt, of had behoren te ontdekken, dat de afgeleverde zaak niet aan de overeenkomst beantwoordt, de verkoper hiervan in kennis te stellen. De vraag of de kennisgeving binnen bekwame tijd is geschied, moet worden beantwoord onder afweging van alle betrokken belangen en met inachtneming van alle relevante omstandigheden, waaronder het antwoord op de vraag of de verkoper nadeel lijdt door de lengte van de in acht genomen klachttermijn. Een vaste termijn kan daarbij niet worden gehanteerd, ook niet als uitgangspunt.

Tenslotte is in belangrijke mate mede bepalend of de belangen van de verkoper zijn geschaad, en zo ja, in hoeverre. Als die belangen niet zijn geschaad, zal er niet spoedig voldoende reden zijn de koper een gebrek aan voortvarend-

- > heid te verwijten. In dit verband kan de ernst van de tekortkoming meebrengen dat een nalatigheid van de koper hem niet kan worden tegengeworpen⁷.

Art. 6:89 BW

Aan de hand van de bovengenoemde eerdere overwegingen met betrekking tot de onderzoeks- en klachtplicht van art. 7:23 BW overweegt de Hoge Raad dat bij beantwoording van de vraag of is voldaan aan de in art. 6:89 BW besloten liggende onderzoeks- en klachtplicht acht dient te worden geslagen op alle omstandigheden van het geval, waaronder de aard en inhoud van de rechtsverhouding, de aard en inhoud van de prestatie en de aard van het gestelde gebrek in de prestatie⁸.

Daarnaast is het van belang of de schuldenaar nadeel lijdt door het late tijdstip waarop de schuldeiser heeft geklaagd. Daarbij dient enerzijds rekening te worden gehouden met het voor de schuldeiser ingrijpende rechtsgevolg van het te laat protesteren – te weten verval van al zijn rechten ter zake van de gestelde tekortkoming – en anderzijds de concrete belangen waarin de schuldenaar is geschaad door het late tijdstip waarop dat protest is gedaan. Zo kan de schuldenaar door tijdsverloop zijn benadeeld in zijn bewijspositie of kan hij zijn aangetast in zijn mogelijkheden de gevolgen van de gestelde tekortkoming te beperken. Expliciet voegt de Hoge Raad daaraan toe dat de tijd die is verstreken tussen het tijdstip waarop bekendheid met het gebrek bestaat of redelijkerwijs diende te bestaan, en dat van het protest, in die beoordeling weliswaar een belangrijke factor vormt, maar niet doorslaggevend is. Oftewel, enkel tijdsverloop is naar het oordeel van de Hoge Raad dus niet voldoende om een beroep op de klachtplicht te laten slagen.

Deze bepalingen toegepast op de concrete casus overweegt de Hoge Raad ter bescherming van de (particuliere) cliënt dat deze er in beginsel vanuit mag gaan dat de bank de zorgplicht jegens hem heeft nageleefd. De cliënt heeft pas dan een onderzoeksplicht met betrekking tot de vraag of de bank haar zorgplicht jegens hem heeft nageleefd, indien hij van die zorgplicht op de hoogte is en hij aanleiding heeft te veronderstellen dat de bank daarin tekort kan zijn geschoten. Tegenvallende rendementen of verliezen zijn op zichzelf geen redenen om tot onderzoek over te moeten gaan. De gedachte daarachter is dat de bank wordt gezien als professionele en bij uitstek deskundige dienstverlener, terwijl het de cliënt doorgaans aan een zodanige professionaliteit en deskundigheid ontbreekt. In geval van beleggingsadviesrelaties zal dan ook niet snel een schending van de onderzoeks- en klachtplicht van de cliënt worden aangenomen.

Het beroep op de klachtplicht bij letselschade

Art. 6:89 BW is van toepassing op alle verbintenissen⁹. Bij resultaatsverbintenissen ligt deze toepasselijkheid voor de hand. Een eventueel gebrek in de prestatie is in dat geval vaak vrij snel duidelijk. Het ligt dan op de weg van de schuldeiser spoedig na het ontdekken van het gebrek de schuldenaar hiervan in kennis te stellen. Dat art. 6:89 BW ook van toepassing is op inspanningsverbintenissen blijkt uit de rechtspraak van de Hoge Raad waarin de verplich-

tingen van een bank in het kader van de zorgplicht worden gekwalificeerd als verbintenissen waarop de klachtplicht van art. 6:89 BW van toepassing is¹⁰.

Ook de zorgplicht van de werkgever resulteert dan in verbintenissen, jegens de werknemer. Dit werd door de Hoge Raad al eens bevestigd¹¹. In het kader van een gestelde zorgplichtschending kan de werkgever dan ook een beroep op de klachtplicht van art. 6:89 BW doen. Een recent voorbeeld uit de lagere rechtspraak betreft het vonnis van de Rechtbank Den Haag van 17 april 2013¹². Hierin is door de werkgever een beroep gedaan op de klachtplicht van art. 6:89 BW omdat hij door de werknemer pas 23 maanden nadat een arbeidsongeval plaatsvond aansprakelijk werd gesteld. De kantonrechter heeft het beroep op de klachtplicht gehonoreerd, overwegende dat de werknemer al vrijwel direct na het ongeval bekend was met de klachten en een plausibele verklaring voor het late klagen ontbreekt. Voorts is de werkgever door het lange tijdsverloop in een ernstig nadeliger positie komen te verkeren dan het geval zou zijn geweest als de werknemer korte tijd na het ongeval daarvan melding had gemaakt en kenbaar had gemaakt dat hij de werkgever aansprakelijk achtte voor de nadelige gevolgen daarvan. Door een in de tussentijd uitgevoerde verbouwing in het magazijn was het volgens de werkgever niet meer mogelijk de toedracht van het gestelde ongeval te achterhalen.

De kantonrechter betreft de overwegingen van de Hoge Raad ten aanzien van art. 6:89 BW in de beoordeling en acht, gezien de uitkomst, doorslaggevend de omstandigheid dat de werkgever concreet nadeel heeft geleden door het late klagen van de werknemer. Een bescherming van de werknemer gezien de aard van de verbintenis, de werknemer is voor de veiligheid van de werkplek voor een groot deel afhankelijk van de werkgever, komt in de uitspraak niet aan de orde¹³.

Een beroep op de klachtplicht lijkt ook gerechtvaardigd in het geval een patiënt niet binnen bekwame tijd klaagt bij zijn hulpverlener over een door hem geconstateerde tekortkoming (een gebrek) in de uitoefening van een geneeskundige behandelingsovereenkomst. In een dergelijke situatie heeft de hulpverlener er veelal belang bij dat de patiënt met bekwame spoed onderzoekt of de prestatie aan de verbintenis beantwoordt en dat deze, indien dit niet het geval blijkt te zijn, dit, eveneens met spoed, aan de hulpverlener meedeelt zodat de hulpverlener in de gelegenheid wordt gesteld het eventuele gebrek te herstellen. Wel zal de hulpverlener, voor het laten slagen van dit beroep, aannemelijk moeten maken dat hij door het late protest nadeel heeft geleden.

Dit blijkt ook uit de uitspraak van de Rechtbank Zwolle-Lelystad van 2 maart 2011¹⁴. Hierin was door een tandarts een beroep gedaan op art. 6:89 BW jegens een patiënt die eerst anderhalf jaar na de behandeling had geklaagd. De rechtbank acht onder andere van belang de waarneembaarheid van de afwijking van de prestatie, de deskundigheid van partijen, de onderlinge verhouding van partijen, de aanwezige juridische kennis en de mogelijke behoefte aan voorafgaand deskundig advies. In geval sprake is van

een geneeskundige behandelingsovereenkomst komt naar het oordeel van de rechtbank tevens belangrijk gewicht toe aan de bijzondere aard van die overeenkomst, waarbij de patiënt zich in een afhankelijkheidsrelatie ten opzichte van de medische beroepsbeoefenaar bevindt en belangen van gezondheid betrokken zijn. Met betrekking tot het nadeel dat het gevolg is van het verstrijken van de tijd totdat is geklaagd heeft de tandarts volstaan met de stelling dat hem de mogelijkheid is ontnomen om de op dat moment bestaande situatie van het gebrek te beoordelen en te bezien in hoeverre hij wellicht zelf de gebreken kon herstellen en de algemene stelling dat late klachten meer bewijsmoeilikheden opleveren. De rechtbank acht dit onvoldoende omdat niet zonder meer een bewijsprobleem door tijdsverloop valt aan te nemen, zeker niet in het geval waar voor de beoordeling van de prestatie van de tandarts relevante gegevens nog beschikbaar zijn. Het beroep op art. 6:89 BW wordt door de rechtbank verworpen.

Interessant is ook de vraag of een succesvol beroep op de klachtplicht kan worden gedaan door een schuldenaar die wordt aangesproken door een schuldeiser in het kader van een onrechtmatige daad (art. 6:162 BW). Te denken valt aan een verkeersongeval. De Hoge Raad heeft in zijn recente arresten uitdrukkelijk overwogen dat art. 6:89 BW van toepassing is op alle verbintenissen¹⁵. Ook een uit art. 6:162 BW voortvloeiende verplichting tot schadevergoeding is een verbintenis. Afdeling 9 van titel 1 van boek 6 BW, waarin art. 6:89 BW is opgenomen, ziet op alle verbintenissen. Hieruit lijkt toch te kunnen worden afgeleid dat de onderzoeks- en klachtplicht ook ziet op een vordering uit onrechtmatige daad¹⁶. Mij zijn geen uitspraken bekend waarin een beroep op de klachtplicht werd gehonoreerd in geval van een (letselschade)vordering gebaseerd op een zuivere onrechtmatige daad. Zolang een schuldeiser, zonder verschoonbare redenen, niet binnen bekwame tijd klaagt bij een schuldenaar – in het geval van een zuivere onrechtmatige daad zal dit veelal inhouden dat de schuldeiser aan de schuldenaar niet binnen bekwame tijd ‘kenbaar maakt’ dat hij aanspraak maakt op een vergoeding tot schade – en de schuldenaar concreet nadeel lijdt door het late klagen, lijkt een beroep op art. 6:89 BW mogelijk en zeker verdedigbaar.

Dient een werknemer of een patiënt in geval van letselschade, net als de cliënt van een bank in een beleggingsadviesrelatie, beschermd te worden jegens de vaak professionele en bij uitstek deskundige werkgever of medisch beroepsbeoefenaar? Dat is nog maar de vraag. Letselschade is vaak vrij eenvoudig herleidbaar tot een oorzaak. Een (lange) onderzoekstermijn is dan niet aan de orde en van de benadeelde mag worden verwacht binnen bekwame tijd te klagen bij de partij die naar zijn oordeel aansprakelijk is voor de schade. Mogelijk speelt wel de afhankelijkheidsrelatie waarin de werknemer of patiënt zich jegens de werkgever en arts bevindt een rol in de beoordeling of is ‘binnen bekwame tijd’ geprotesteerd. Voorts dient de aangesproken partij gemotiveerd aan te kunnen tonen dat en waarom hij door een (te) laat protest is benadeeld. Met andere woorden: slechts het laat klagen, ondanks dat het

letsel al lange(re) tijd bekend is bij de benadeelde, zal niet leiden tot een succesvol beroep op de klachtplicht zolang de (mogelijk) aansprakelijke partij door de verstreken tijd niet in zijn belangen is geschaad.

Bewijslastverdeling

De Hoge Raad heeft zich in zijn arrest van 23 november 2007 al uitgelaten over de bewijslastverdeling bij de klachtplicht¹⁷. Deze stelplicht en de bewijslast rust op de schuldeiser. Hoewel in de literatuur de nodige kritiek op dit uitgangspunt is gegeven, herhaalt de Hoge Raad in één van zijn op 8 februari 2013 gewezen arresten deze regel en hij licht deze nader toe¹⁸. De stelplicht en bewijslast komen pas aan de orde indien de schuldenaar het verweer voert dat niet tijdig is geklaagd. Voert de schuldenaar dit verweer niet, dan kan art. 6:89 niet worden toegepast. Derhalve is geen ruimte voor ambtshalve toepassing van dit artikel door de rechter. Voert de schuldenaar dit verweer wel, dan dient de schuldeiser gemotiveerd te stellen en zo nodig te bewijzen dat en op welk moment is geklaagd. Of die klacht tijdig is geweest hangt verder af van de overige omstandigheden van het geval. Het is dus aan de schuldenaar om zich expliciet op art. 6:89 BW te beroepen teneinde de klachtplicht onderwerp van het debat te maken. Wel zal de schuldenaar er goed aan doen meer te stellen dan enkel dat niet tijdig is geklaagd. Aan de hand van de overige omstandigheden van het geval zal het beroep immers getoetst moeten worden. Nu de schuldeiser gebaat zal zijn bij andere omstandigheden van het geval dan de schuldenaar, ligt het op de weg van de schuldenaar bij zijn beroep op de klachtplicht al de – naar zijn inzicht – relevante omstandigheden van het geval aan te voeren om op die manier de richting van het debat bepalen.

Conclusie

De klachtplicht van art. 6:89 BW is zeker interessant voor de letselschadepraktijk. Ook na aanscherping van de voorwaarden voor een geslaagd beroep hierop door de Hoge Raad in zijn februarierresten.

Wel zal, in lijn met de overwegingen van de Hoge Raad ten aanzien van verhouding tussen een bank en een (particuliere) cliënt, de verhouding tussen bijvoorbeeld een werkgever en werknemer of een medisch beroepsbeoefenaar en een patiënt een rol spelen bij het beoordelen van de vraag of een protest ‘binnen bekwame tijd’ heeft plaatsgevonden. Bovendien zal een aangesproken partij concreet en gemotiveerd moeten aantonen dat en waarom hij door het late protest is benadeeld.

Het voldoen aan deze strenge voorwaarden rechtvaardigt vervolgens wel het ingrijpende rechtsgevolg van het beroep op art. 6:89 BW, te weten verval van alle rechten van de schuldeiser ter zake de gestelde tekortkoming. ■■■

¹ HR 8 februari 2013, LJN BY4600 (Van de Steeg c.s./Rabo), LJN BX7195 (Kramer/Van Lanschot) en LJN BZ7846 (Van Lanschot/Grove c.s.).

² Zie o.a. T.S. Jansen, ‘Rechtsverwerking naar omstandigheden: art. 6:89 BW’, *TOP* 2013 nr. 5, p. 167 e.v., E.M. van Orsouw, ‘De klachtplicht is dood, leve de klachtplicht!’, *Bb* 2013/36, HR 8 februari 2013, *JOR* 2013/106 m.nt. Van der Wiel en E.A.L. van Emden

- > M. de Haan, 'Klachtplicht ook bij (zuivere) onrechtmatige daad?', *AV&S* 2013, 11.
- ³ Parl.Gesch. Boek 6, p. 316-317 en HR 13 februari 2013, LJN: BY4600 r.o. 4.2.1.
- ⁴ HR 11 mei 2001, *NJ* 2001, 410 (Taxicentrale Luttkhuis/Ridgefield), HR 20 januari 2006, *NJ* 2006, 80 (Robinson/Molenaar), HR 21 april 2006, *NJ* 2006, 272 (Inno Sluis), HR 23 maart 2007, *NJ* 2007, 176 (Brocef/Simons), HR 29 juni 2007, *NJ* 2008, 606 (Pouw/Visser), HR 9 juni 2007, *NJ* 2008, 605 (Amsing/Dijkstra-Post), HR 13 juli 2007, *NJ* 2007, 408 (WRA/Oldenhoeck), HR 23 november 2007, *NJ* 2008, 552 (Ploum/Smeets I), HR 11 juni 2010, *NJ* 2010, 331 (Kortenhorst/Van Lanschot), HR 8 oktober 2010, *NJ* 2010, 545 (Forward/Tan), HR 25 maart 2011, *NJ* 2013, 5 (Ploum/Smeets II), HR 27 april 2012, *RAV* 2012/73 en HR 22 februari 2013, LJN BY4124.
- ⁵ Parl.Gesch. Boek 7, p. 146, en HR 29 juni 2007, *NJ* 2008, 606 (Pouw/Visser).
- ⁶ HR 29 juni 2007, *NJ* 2008, 606 (Pouw/Visser), HR 25 maart 2011, *NJ* 2013, 5 (Ploum/Smeets II).
- ⁷ HR 8 februari 2013, LJN BY4600, r.o. 4.2.3. en 4.2.4.
- ⁸ LJN BY4600, r.o. 4.2.5.
- ⁹ LJN BY 4600, r.o. 4.2.1.
- ¹⁰ LJN BY 4600, r.o. 4.2.1 en 4.3.2.
- ¹¹ HR 17 april 2009, *JAR* 2009/128 (M/V C/Van den Brink).
- ¹² Rechtbank Den Haag 17 april 2013, *NJ* 3013, 11.
- ¹³ Zie de noot van L.C. Dufour in *JA* 2013/114 voor enkele kritische kanttekeningen bij het vonnis.
- ¹⁴ ECLI:NL:RBZLY:2011:BQ0981.
- ¹⁵ Zie noot 9.
- ¹⁶ Zie ook E.A.L. van Emden en M. de Haan, 'Klachtplicht ook bij (zuivere) onrechtmatige daad?', *AV&S* 2013, 11.
- ¹⁷ *NJ* 2008, 552 (Ploum/Smeets I).
- ¹⁸ LJN BX7195, r.o. 3.6.

Waardering voor leergang Personenschade Zwaar Letsel

Peter van Steen

In de komende maanden zetten opnieuw diverse schadebehandelaars en –regelaars, belangenbehartigers en medewerkers bij rechtsbijstandverzekeraars zich in om het certificaat van de leergang Personenschade Zwaar Letsel te verwerven. Tijdens deze leergang leren zij schade bij zwaar letsel optimaal te regelen en tegelijkertijd de maatschappelijke, financiële en persoonlijke schade van de benadeelde zo veel mogelijk te beperken. Om voor het certificaat in aanmerking te komen, moeten zij de verplichte modules Regie en Toekomstschade en twee van de drie keuzemodules hebben gevolgd (Schade bij zelfstandigen, Overlijdensschade en Beroepsziekten).

Nog kort voor de afgelopen zomer voltooide een groep cursisten de modules Regie en Toekomstschade. De module Regie biedt inzicht in het hele proces van schadebehandeling bij zwaar letsel. De deelnemers leren met oog voor de belangen, posities en doelstellingen van de betrokken partijen, de regie uit te zetten en een behandelplan op te stellen. In de module Toekomstschade leren zij in praktijksituaties de relevante feiten te inventariseren en de schadeposten te benoemen. Ook leren zij toekomstige schade te berekenen en met inachtneming van mogelijke toekomstscenario's een zwaarletselzaak te regelen. Ard Korevaar – registerexpert en arbeidsdeskundige en een van de hoofddocenten in de leergang Zwaar Letsel – vat het leerdoel kernachtig samen: *“Het gaat erom dat mensen van het begin tot het einde de touwtjes in handen blijven houden, dat ze daarbij zelf initiatieven moeten nemen en in ieder geval niet moeten afwachten.”*

Ard Korevaar

Basisstructuur

De opzet van de modules is zeer praktisch. Er worden reële casussen behandeld, van de deelnemers wordt verwacht dat zij ook zelf casussen inbrengen en zij krijgen opdrachten mee om leerstof meteen in praktijk te brengen. Ook krijgen zij veel *tips and tricks* vanuit de praktijk. *“We leren*

de deelnemers scenario's uit te werken en daar de effecten van te zien", aldus Korevaar. "Dat doen we door middel van een basisstructuur, waarbij alle informatie die in het schaderegelingproces nodig is, in vier stukken wordt opgedeeld: de vaststelling van de aansprakelijkheid, de medische problematiek, het arbeidsdeskundige gedeelte en de vaststelling van de schade. Deze opdeling in vieren geeft als het ware een helicopterview, van waaruit je kunt afdalen naar subvragen en vervolgens in één oogopslag de effecten daarvan op de schade kunt beoordelen. Je ziet in de praktijk dat processen ontzettend lang duren omdat er voortdurend over bepaalde zaken vragen worden gesteld, waarbij achteraf blijkt dat de financiële consequenties maar heel gering zijn, maar waardoor ondertussen wel het onderhandelingsklimaat volledig is verstoord. De basisstructuur maakt het mogelijk heel snel twee of drie scenario's uit te rekenen, waardoor je een zaak sneller kunt regelen, in plaats van jarenlang aan te modderen." De module Regie in de huidige opzet is een interactieve module, waarbij de cursisten vooral ook ten aanzien van de knelpunten die zij in hun eigen praktijk ervaren, inzien welke effecten het heeft als zij aan bepaalde 'touwtjes trekken'. Korevaar: "Het was voor mij als docent de eerste keer dat we het op deze manier hebben aangevlogen. Het is me opgevallen dat veel mensen enorm enthousiast waren over de informatie die zij kregen en die ook gelijk in de praktijk konden toepassen. Daarnaast konden ze met collega-behandelaars sparren. Het is gewoon heerlijk dat je als docent je kennis kunt overbrengen, dat die gretig wordt geabsorbeerd en dat je achteraf te horen krijgt dat de beoordeling ervan zeer hoog was. Ik hoop dat de cursisten hun collega's ervan zullen overtuigen dat het echt een cursus met toegevoegde waarde is, zodat de belangstelling ervoor alleen nog maar zal toenemen."

Ervaringsdeskundig

Ook Louise Busker treedt in de leergang Personenschade Zwaar Letsel als docent op, vooral op het vlak van communicatieve vaardigheden, waarbij zij voor een groot deel uit eigen ervaringen kan putten. In november 2000 overkwam haar een ernstig ongeluk, waarbij haar partner om het leven kwam. Bij haar was zowat elk deel van haar lichaam verbrijzeld of gebroken. Er volgde een lange weg van opereren en revalideren – "telkens slechter worden om weer beter te worden", zo zegt ze – evenals een lang proces van schaderegeling. Medisch is zij nog niet uitbehandeld, zij moet nog een nieuwe knie krijgen en ze heeft veel last van artrose, maar de schadeafhandeling kon gelukkig vorig jaar, twaalf jaar na het ongeval, worden afgerond. In de jaren voor het ongeluk werkte Louise Busker in de psychosociale hulpverlening. Bij haar toenmalige werkgever kon zij enige tijd na het ongeluk arbeidstherapeutisch weer aan de slag, maar dat was uiteindelijk geen succes. Zij werd voor 80 tot 100 procent afgekeurd en vond zichzelf terug op de bank bij haar thuis, enkel en alleen om naar de televisie te kijken. "Dat wilde ik niet", zegt ze, "ik vond dat ik wel meer waard was." In die periode ondervond Busker de nodige steun van de arbeidsdeskundige van de tegenpartij. Het was deze arbeidsdeskundige die haar voor het eerst had gevraagd wat zij nu eigenlijk zelf wilde, had haar ook voorgesteld enkele trainingen te gaan volgen en vroeg haar over haar ervaringen

na het ongeluk te vertellen op een congres van Slachtofferhulp Nederland. Dit was het begin van haar verdere ontplooiing als trainer en coach op onder meer het gebied van communicatie in de letselschaderegeling.

Louise Busker

Communicatieve structuren

"Tijdens de leergang Zwaar Letsel vertel ik deels mijn verhaal", aldus Busker, "maar dan in het kader van communicatieve structuren. Daarbij gaat het erom hoe communicatie nu eigenlijk werkt. Lees je bijvoorbeeld dat iemand een bepaalde achtergrond heeft of in een bepaalde buurt woont, dan kan dat iets doen met het idee of het beeld dat je over hem of haar hebt en het doet ook iets in de communicatie met hem of haar. Ik vraag de deelnemers ook, als ze mij een uur hebben meegemaakt, wat ze over mij denken en welke associaties zij bij mij hebben. Daar komt altijd iets uit, want mensen hebben altijd een oordeel, zowel positief als negatief. Vanuit dit begin ga ik verder over de communicatie tussen schadebehandelaars en slachtoffers. Hoe kunnen schadebehandelaars het voor de ander gemakkelijk maken? Vaak denken mensen te weten wat een ander wil, omdat ze dat zelf invullen, maar is dat de realiteit? Vragen ze überhaupt wat de ander wil? Als ze bedenken wat de ander nodig heeft, kunnen ze dan buiten de box denken of alleen binnen de regelgeving en wat daarbij hoort?" Volgens haar is het belangrijkste in communicatie dat mensen goed kunnen luisteren en vragen kunnen stellen, waarbij ze hun oordelen en vooroordelen zo goed mogelijk opzij zetten. "Iedereen heeft eigen waarden en overtuigingen en dat heeft gevolgen voor de communicatie. Een medisch adviseur die zelf een hartinfarct heeft gehad en binnen drie dagen weer aan het werk was, zal dossiers anders beoordelen en daar anders over communiceren dan iemand die daar

- > *meer tijd voor zou nemen.” Zij wil in haar lessen absoluut niet betweterig overkomen, want ze is ervan overtuigd dat de cursisten veel expertise hebben en veel goed doen. “Ook in mijn zaak is uiteindelijk veel goed gedaan en goed gegaan”, zo zegt ze.*

Indrukken en ervaringen

Martijn Stolk – expert bij Andriessen Expertise – was dit jaar een van de cursisten in de leergang Personenschade Zwaar Letsel. *“Ik leer het meest van indrukken en ervaringen uit de praktijk”,* zegt hij, *“en zie daarom graag de theorie afgewisseld worden met levendige praktijkvoorbeelden. Juist daarom ook heb ik veel aan deze leergang gehad. De docenten zijn mensen die door de wol zijn geveerd, waarbij Ard Korevaar de praktijk voor zijn rekening neemt en Carolien van Weering – advocaat bij Legaltree – de juridische aspecten. Zij vullen elkaar steeds goed aan en zorgen voor afwisseling tussen de praktijkcasussen en de juridische inhoud. De combinatie van die twee vond ik goed in evenwicht. De ontmoeting met Louise Busker vond ik indrukwekkend. Met haar verhaal maakte zij ons duidelijk dat wij als schaderegelaars geneigd zijn om een schade te regelen zoals wij als professionals denken dat het goed is. Daarbij gaan we vaak onvoldoende na wat het slachtoffer nu eigenlijk zelf wil, terwijl we daar ondertussen wel allerlei aannames over doen. Dat was voor mij een enorme eyeopener.”* Naast deze indrukken bood de leergang zeker ook nog andere concrete leerresultaten, zo oordeelt Stolk. *“Bijvoorbeeld hoe je in een bepaalde zaak op een betere manier de strategie kunt voeren, dat je een punt op de horizon zet en daar stelselmatig naar toe werkt. Natuurlijk werken we als schadebehandelaars in een dossier altijd al planmatig – conform de Gedragscode Behandeling Letselschade houden we in*

Martijn Stolk

ieder dossier tegenwoordig een behandelplan bij – maar om het een keer bewust te doordenken, in plaats van in de workflow van alledag bezig te zijn, en om dan stapsgewijs met een aantal casussen aan de slag te gaan, is voor mij ook een waardevol leermoment geweest.”

Zware dobber

Het examen, en dan vooral het mondelinge deel daarvan, vond Stolk *“best een zware dobber, echt pittig. We werden door twee examinatoren over twee casussen geïnterviewd. Hoewel ze zeiden dat ze er geen kruisverhoor van zouden maken, werd je op bepaalde onderdelen toch wel stevig aan de tand gevoeld. De lat werd behoorlijk hoog gelegd. Het waren weliswaar geen vragen die ons konden verrassen, want alles was in de opleiding aan de orde geweest, maar sommige casusonderdelen had ik zelf in de praktijk nooit aan de hand gehad. Zo werd ik geïnterviewd over iemand die vanwege een hoge dwarslaesie in een rolstoel zat en werd mij gevraagd welke bijzondere schadeposten dan zijn te voorzien. Het bleek dat de examinatoren ook doelden op het bijzondere gegeven dat mensen met een dwarslaesie met een forse gewichtstoename kunnen kampen en dat daarom wel eens aangepaste kleding als schade wordt gevorderd. Omdat ik dat zelf in de praktijk nog niet was tegengekomen, kon ik daar tijdens het examen echt niet opkomen. Na het examen had ik het idee dat ik het niet had gehaald en het was daarom een opluchting toen bleek dat dit toch het geval was.”* Martijn Stolk beveelt iedere schadebehandelaar van zwaar letsel aan zich voor deze leergang op te geven. *“Ook voor collega’s die nog maar kort op dit gebied werkzaam zijn, is het een leergang met altijd een toegevoegde waarde”,* zo zegt hij. *“Ik denk dat ook de uitwisseling met medecursisten van kennis en ervaringen voor hen heel waardevol kan zijn.”*

Topsegment

Ven Talsma tot slot – senior letselschaderegelaar bij EMN Mens – is docent voor de module Toekomstschade en lid van de examencommissie. *“Ook de module Toekomstschade is praktijkgericht en interactief, zeker niet statisch”,* zegt hij. *“We zeggen niet: dit is het probleem en dit de oplossing, maar we vragen de cursisten nadrukkelijk daarin mee te denken.”* Talsma wijst erop dat cursisten als basis minimaal over het kennisniveau Middelzwaar Letsel moeten beschikken, met daarbij een aantal jaren schadebehandelingservaring. *“Van daaruit groei je dan door naar het topsegment van de schaderegeling, gelet op de zwaarte van het letsel en de problematiek en de financiële belangen die daarmee gemoeid gaan. Het gaat dan bijvoorbeeld om de dwarslaesieproblematiek of jonge kinderen met hersenletsel. In de cursus gaan we in op alle facetten die bij dergelijke zware letsels in de praktijk actueel zijn. Daarnaast komen thema’s aan de orde als het ‘out of the box’-denken, de mogelijkheden om schade in natura te vergoeden, de mogelijkheden van aanspraken uit anderen hoofde, de wijze van informatieverschaffing, het raadplegen van benodigde deskundigheid, proactiviteit, het afwegen van diverse belangen en uiteraard het centraal stellen van het slachtoffer. Daarbij werken we in verschillende opdrachtvormen en met diverse praktijkcases, waarbij de cursisten vanuit hun eigen ervaring*

Ven Talsma

de mogelijkheid hebben om praktijksituaties in te brengen, waar wij als docenten weer op kunnen ingaan. Bovendien worden in het kader van bewustwording zaken die in de praktijk zijn vastgelopen, als voorbeeld gebruikt om 'regelmomenten' zichtbaar te maken."

Ontwikkeling

Behalve als docent en examiner was Talsma ook nauw betrokken bij de ontwikkeling van de leergang. Nadat de leergang enkele jaren geleden voor een eerste keer was gegeven, werd besloten de opzet ervan aan te passen en de inhoud ervan nog meer op de Gedragscode Behandeling Letselschade en het Keurmerk Klantgericht Verzekeren te enten. Wat de opzet betreft werd onder meer besloten dat de cursisten, ongeacht of zij nu binnendienst- of buitendienstmedewerker zijn, in ieder geval als onderdeel van de cursus één keer in een eigen dossier met een letselschaderegelaar een slachtoffer met zwaar letsel moeten bezoeken, zodat ze niet alleen het papieren dossier kennen, maar ook rechtstreeks met het slachtoffer en diens letselproblematiek worden geconfronteerd. Ook werd de opzet zodanig aangepast dat de basisstructuur die in de module Regie wordt gedoceerd, gedurende de hele leergang een leidraad blijft. Over de aanpassing aan de gedragscode en het keurmerk zegt hij: *"In de lessen krijgt het centraal stellen van het slachtoffer nadrukkelijke aandacht. We gaan in op het luisteren naar slachtoffers, het signaleren van hun behoeften, de erkenning van hun belangen, adequate bevoorschotting, denken in oplossingen, proactiviteit en borging van de behandelingstermijnen. Het gaat erom dat de verzekeraar, de belangenbehartiger en het slachtoffer goed met elkaar afspreken en vastleggen wie wat doet, waarom en wanneer, en wat de vervolgcacties zullen zijn. Zo kunnen zij samen de voortgang*

in het dossier bewaken." Talsma wijst er tot slot op dat in de nieuwe opzet ook de competenties van de cursisten heel nadrukkelijk aandacht krijgen. *"Er wordt aan de hand van praktijkvoorbeelden inzichtelijk gemaakt welke competenties je wanneer nodig hebt. Gedurende de leergang wordt aangegeven hoe je die competenties verder kunt ontwikkelen. Op het moment dat je te maken krijgt met de emoties van mensen die door toedoen van een ander zwaar letsel hebben opgelopen, is vooral ook attitude heel belangrijk. Het vergt immers specifieke vaardigheden om hen op de juiste manier te benaderen."*

Naast de docenten die in dit artikel zijn genoemd, Ard Korevaar, Carolien van Weering, Louise Busker en Ven Talsma, zijn ook Jessica Laumen – rekenkundige en arbeidsdeskundige bij Laumen Expertise – en Joop Schrok – directeur-eigenaar van Expertise Human Capital – docent in de leergang Personenschade Zwaar Letsel, en wel op het gebied van arbeidsdeskundige en rekenkundige aspecten. De vijf modules van de leergang Personenschade zijn in nauw overleg met de Adviesraad Leergangen Letselschade ontwikkeld. Hierin hebben de Stichting PIV, NIVRE, WA-verzekeraars, rechtsbijstandverzekeraars, De Letselschade Raad, OSR Juridische opleidingen en LSA (als toehoorder) zitting. Zie voor informatie www.nibesvv.nl of mail naar cursist@nibesvv.nl.

Diploma-uitreiking MzL 2013

Op 11 juni werden de diploma's uitgereikt aan in alfabetische volgorde:

- S. Boertien, P.P. Dijkshoorn,
- M. Emons (niet op foto),
- D.R. Ferreira da Costa,
- Y. Harfterkamp,
- D. Hogendoorn,
- J.I. Jagt,
- M. Spruit,
- S. de Vor.

Ook op de foto uiterst links:

- Gerrit Hulsbergen (basisdocent)

En uiterst rechts:

- Elke Vroemen (Opleidingsmanager OSR).

DeMediationRubriek ...

DeMediationRubriek staat onder redactie van mr. Ferda van Benthem en mr. Bart Neervoort. Hoewel in letselschadezaken steeds vaker mediation wordt toegepast, hebben de meeste betrokkenen in de personenschadebranche er nog geen ervaring mee. Door in deze rubriek voorbeelden uit de praktijk van NVMV-LetMeletschademediators te beschrijven, wordt getracht de bekendheid met mediation te vergroten. Namen van slachtoffers in de beschreven zaken zijn gefingeerd. Deze bijdrage is van Geertruid van Wassenaer

Mediation: het verhaal achter het verhaal

In de spreekkamer zat een groot gezelschap klaar: aan de ene kant de representanten van de verzekeraar, twee oude rotten in het vak die ook al vaker met het mediationbijltje hadden gehakt. Ik zou beter kunnen zeggen dat zij al vaker aan de mediationtafel hebben gezeten, want het idee van mediation is nu juist dat wordt geprobeerd de strijdbijl te begraven (wat overigens niet wil zeggen dat er niet dikwijls eerst wat stevige noten gekraakt moeten worden).

Aan hun gezichten was te zien dat ze vol vertrouwen aan de dag waren begonnen en goede hoop hadden op een bevredigende uitkomst: duidelijk repeat players die vertrouwden op resultaten uit het verleden, ook al bieden die geen garantie voor de toekomst. Aan de andere kant zat een wat fragiel ogende vrouw met een zeer schrandere, maar ook wat droevige blik in haar ogen. Naast haar stonden haar advocaat en nog twee andere personen die uit belangstelling waren meegekomen: twee stagiaires van het desbetreffende advocatenkantoor. Ik vond het ontzettend jammer hen te moeten teleurstellen door te zeggen dat zij niet bij de mediation aanwezig konden zijn.

Een mediation is namelijk een heel persoonlijke ontmoeting tussen twee partijen in conflict, waarbij het streven van de mediator erop is gericht tussen hen een verbinding tot stand te brengen, door een proces op gang te brengen waarin beide partijen zich voor elkaar open stellen en trachten werkelijk naar elkaars verhaal te luisteren. Want al luisterend ontstaat begrip voor elkaars beleving van het conflict en dat begrip vormt weer de opmaat tot een creatieve zoektocht naar mogelijke oplossingen. Vreemde eenden in de bijt kunnen dat proces verstoren en dat zou erg jammer zijn.

De vergelijking dient zich aan met je allereerste bezoek aan een gynaecoloog. Het behoeft geen betoog dat en waarom vrouwen vaak opzien tegen zo iets. Als zij het vaker hebben meegemaakt, zullen zij de aanwezigheid van een jonge arts die het vak moet leren nog wel accorderen, maar wie voor het eerst op de behandelstoel plaatsneemt, zal zich daarbij waarschijnlijk uiterst ongemakkelijk voelen. Een empatische gynaecoloog laat dat niet gebeuren. Hetzelfde moest ik als mediator beslissen.

Het bruggetje naar de onderhavige kwestie is dat het slachtoffer in deze zaak van beroep arts was, met een grote gedrevenheid voor haar vak. Voor het ongeval – een kopstaartbotsing – bekleedde zij een hoge functie in de farma-

cutische industrie en zij ontleende daaraan veel van haar levensvreugde en zelfrespect. Het hoogtepunt van die carrière had zij nog lang niet bereikt, want er lag nog een mooie promotie in het verschiet.

Een combinatie van haar hoge arbeidsethos en streefniveau, maakte dat zij ook na het ongeval alle zeilen probeerde bij te zetten om haar werk vooral vol te houden, ondanks het bestaan en voortduren van allerlei voor een whiplashtrauma typische klachten. Ogenscheinlijk functioneerde zij nog uitstekend en zij kreeg goede beoordelingen van haar werkgever. Maar schijn bedriegt, want eigenlijk liep zij op de toppen van haar kunnen. De combinatie werken met verminderde energie door de klachten en de verantwoordelijkheid voor haar gezin (er waren al twee kinderen en na het ongeluk kreeg zij nog twee kinderen) bleek te zwaar, waardoor zij twee jaar na dato alsnog uitviel.

Daardoor ontstonden er niet alleen problemen met haar werkgever, met wie de relatie al ras verminderde en die uiteindelijk ook een ontbindingsverzoek bij de kantonrechter indiende, maar ook met de WAM-verzekeraar. Deze laatste twijfelde aan het waarheidsgehalte van haar relaas: was het niet gewoon het verhaal van zoveel werkende vrouwen, die uiteindelijk kiezen voor hun gezin en het werkende bijltje erbij neergooien?

Weliswaar had ze voor het ongeluk al twee kinderen, wat toen goed te combineren leek met het werk, maar na het ongeval waren nog twee kinderen geboren en dan wordt het toch een heel ander verhaal. De verzekeraar bracht verder naar voren dat ook haar man een zware baan had, waardoor er veel op haar schouders neerkwam in het gezin. Bovendien verdiende haar man genoeg. Het echtpaar had een mooi huis in een topbuurt, dus het geld had ze helemaal niet nodig. Het leek de verzekeraar om die reden niet waarschijnlijk dat zij in die situatie zonder ongeval aan het werk zou zijn gebleven. Daarvoor pleitte ook, aldus de verzekeraar, dat mevrouw twee jaren na het ongeluk nog prima functioneerde en zelfs bonussen had getoucheerd. Ook had ze in diezelfde periode nog een opleiding NIMA-A met succes afgerond. Dat had ze toch nooit gekund als er door het ongeluk echt iets met haar aan de hand was geweest? Nee, het waren zeker de twee nieuwe borelingen die roet in het eten hadden gegooid en niet het ongeluk. Zo ontstond tussen partijen verschil van mening over de aan het ongeluk toerekenbare medische

gevolgen. Een medische expertise bracht hen daarbij evenmin nader tot elkaar.

Na dertien jaar over de zaak te hebben gesteggeld, besloten zij ten overstaan van de deelgeschillenrechter – aan wie zij hun geschil over de betekenis en kritiek op het expertiserapport hadden voorgelegd – de zaak aan een mediator voor te leggen.

Wat ik als mediator in een dergelijke situatie vooral probeer te doen is met partijen op zoek te gaan naar het verhaal achter dit conflict. Dat lukt alleen als partijen zich durven bloot te geven. Daarbij komt het aan op het creëren van een veilige sfeer, waarbij de kleinste details van belang kunnen zijn: een mooie lichtval in de kamer, brainfood in de vorm van noten en druiven, een beetje humor en een beetje lef. Alleen als je durft door te vragen en het niet laat bij algemeenheden komt het verhaal eruit. In dit geval had mevrouw een groot en deels onverwerkt verdriet uit het verleden. Weliswaar had zij vier gezonde kinderen gekregen, maar er waren ook twee miskramen geweest waardoor zij zich behoorlijk gerafeld voelde. Daardoor had ze als het ware al haar eieren in haar ‘werkmandje’ gelegd en thuis kwamen haar kinderen op de eerste plaats. Haar echtgenoot voelde zich daardoor tekortgedaan en liet haar in de kou staan. Toen pas werd duidelijk waarom zij die dag helemaal in haar eentje naar de mediation was gekomen, zonder steun van haar partner. Ze zat midden in een echtscheidingsprocedure en had iedere cent die ze van de WAM-verzekeraar kon krijgen verschrikkelijk hard nodig om met haar kinderen in het huis te kunnen blijven. Ze vond het niet te verdragen dat haar kinderen de zwartepiet van haar carrièrebreuk kregen toebedeeld. Hierdoor voelde zij zich dubbel ongelukkig; niet alleen had zij door het ongeluk haar carrière in de mist zien verdwijnen, maar ook werd haar nu de illusie ontnomen dat zij die carrière zonder ongeluk wel had kunnen maken en kregen onschuldige kinderen daarvoor de rekening gepresenteerd.

Toen deze dingen op tafel kwamen, ontstond plotseling een heel andere interactie. In plaats van te debatteren over de standpunten over en weer, kwam er aan de zijde van de verzekeraar meer begrip voor de noden en behoeften van deze vrouw. Door de empathische en betrokken manier waarop zij dat aan haar lieten merken, kon zij zich op haar beurt meer openstellen voor de twijfels die er bij de verzekeraar leefden over haar visie op haar hypothetische carrièreontwikkelingen. Misschien was het inderdaad niet zo realistisch om te veronderstellen dat zij in haar situatie ook nog een grote promotie had kunnen maken en vier dagen had kunnen blijven werken. Nadat deze horde was genomen, konden de overige geschilpunten veel eenvoudiger worden opgelost dan vóór aanvang van de mediation door partijen voor mogelijk werd gehouden. De twee verzekeringsmannen kregen aan het eind van de dag zelfs een spontane zoen van het slachtoffer, een mooie bezegeling van hun pact.

Het PIV-Bulletin is een regelmatig verschijnende uitgave van de Stichting Personenschade Instituut van Verzekeraars. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder uitdrukkelijke toestemming van de redactie.

Redactiesecretaris
Mevrouw J. (Jenny) M. Polman, Stichting PIV
Postbus 93450
2509 AL Den Haag
Telefoon: 070 333 88 73
Telefax: 070 333 88 33
e-mail: j.polman@verzekeraars.nl
Website: www.stichtingpiv.nl
M.m.v. drs. P. (Peter) J.M. van Steen, tekstschrijver
Creatie & realisatie: Quantas, Rijswijk

